

ORTOGRAFIA LIMBII ROMÂNE CU LITERE LATINE ÎN TRANSILVANIA, ÎN CÂTEVA ILUSTRĂRI DIN ANII 1847–1895

Ela Cosma*

Abstract: Towards the middle of the 19th century, just like other European national languages, the Romanian language, too, was in a process of becoming a modern written, literary and academic language, process accomplished at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Before 1850 the Romanian language used mainly two types of both handwriting and typewriting, namely with Cyrillic letters (*slove*, *buchii*) and with Latin letters (*litere*), joined occasionally by printings using combined Cyrillic and Latin letters of the so-called „alphabet of transition”. As a matter of fact, the Roman idea sustaining the Romanians’ origins, history and language was intentionally transferred to the programmatic fight for adoption of the Romanian spelling using the Latin alphabet.

We illustrate the fight for Latin letters on the case studies offered by the scripts and prints of several Transylvanian forerunners of the Romanian national movement: general commander of the Transylvanian Romanian folk army during the 1848–1849 revolution and war, lawyer Avram Iancu; lawyer and historian Alexandru Papiu Ilarian; polyglot encyclopedist Timotei Cipariu, considered to be the „first Romanian philologist” and also the first Romanian orientalist; historian and philologist August Treboniu Laurian; historian George Barițiu, founder of the Romanian press in Transylvania. All these Transylvanian Romanian militants contributed to the creation of the Romanian scientific vocabulary and language needed for the development of various social and human studies (history, law, journalism, philosophy, philology a.o.), as well as to the spelling rules adopted by the Romanian Academy from București in the last decades of the 19th century, definitely imposing the Romanian spelling with Latin letters.

Thus the Latin alphabet became the vehicle and means by which the Latinist current, even if often artificially promoted between 1847–1876 by the Transylvanian scholars in the field of Romanian language, eventually determined the adoption of the etymological principle as an academic norm. However, it was exactly the etymologist re-Latinization of Romanian which later, in 1883–1895, formed the basis for a new vision upon the writing of the living language, and in the 20th century a process of natural language modernization began, grounded on the principle of phonetics.

Keywords: Romanian language, Latin letters, Avram Iancu, Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian, George Barițiu.

Ideea romană și lupta pentru litere latine în Transilvania secolului al XIX-lea

Spre mijlocul veacului al XIX-lea, aidoma altor limbi naționale europene, limba română se afla în procesul zămislirii sale moderne ca limbă scrisă, literară și academică, proces încheiat spre finele secolului al XIX-lea și la începutul seco-

* Cercetător științific I dr. habil., Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca; email: ela_cosma@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0001-6898-2459>

lului XX. Și în Ardeal, ca și în Principate, pe la 1850 circulau în paralel mai multe tipuri de scrieri: cea folosind literele chirilice, denumite *slove* sau *buchii* (scriere care suferise deja mai multe tentative de simplificare prin reducerea numărului de semne de la 43 la 33, conform gramaticii române propuse de Ienăchiță Văcărescu la 1787, apoi de Ion Budai Deleanu, în fine de Ion Heliade Rădulescu în 1828 de la 33 la 29 de semne și în 1835 la 27 de semne), apoi scrierea cu semne latine, numite chiar *litere* (ai cărei avocați fuseseră încă de la finele veacului al XVIII-lea Ienăchiță Văcărescu ori Ion Budai Deleanu), folosindu-se ocazional (la tipar) și scrierea cu așa-numitul *alfabet de tranziție*, ce combina *slovele* chirilice cu *litere* latine¹.

În fapt, ideea romană susținând originea, istoria și limba românilor a fost translatată în mod deliberat în planul luptei programatice pentru adoptarea ortografiei române cu alfabet latin.

În abordarea noastră ilustrăm lupta pentru litere latine prin studiile de caz desprinse din manuscrisele și lucrările tipărite aparținând câtorva fruntași ai mișcării naționale românești din Transilvania: generalul comandant al armatei populare a românilor ardeleni în timpul revoluției și războiului de la 1848–1849, avocatul *procator*² Avram Iancu; avocatul și istoricul Alexandru Papiu Ilarian; enciclopedistul poliglot Timotei Cipariu, considerat a fi „primul filolog român” și totodată primul orientalist român; istoricul și filologul August Treboniu Laurian; istoricul George Barițiu, întemeietorul presei românești din Transilvania. Toți acești militanți români ardeleni au contribuit atât la crearea vocabularului și limbajului științific românesc necesar dezvoltării diferitelor discipline socio-umane (istoria, dreptul, jurnalismul, filosofia, filologia ș.a.), cât și la adoptarea în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea de către Academia Română de la București a regulilor ortografice care au dus la impunerea definitivă a ortografiei cu litere latine în limba română.

Astfel, alfabetul latin a devenit vehicolul și mijlocul prin care curentul latinist, deși promovat în mod adeseori artificial de către intelectualii români ardeleni între 1847–1876, a determinat adoptarea principiului etimologic ca normă academică. Însă, după 1883–1895 tocmai relatinizarea etimologică a românei a constituit baza de formare a unei noi viziuni asupra scrierii limbii vii, ceea ce a declanșat în secolul XX un proces de modernizare naturală a limbii române, proces întemeiat pe principiul fonetismului.

¹ Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, ed. a doua revizuită, București, Edit. Humanitas, 2006, cap. 15–16 (despre „limba de tranziție” în Principatele Române în anii 1830–1860), p. 82–90; cap. 17–18 (despre simplificarea semnelor scrierii cu litere chirilice), p. 91–99; cap. 19 (despre lupta pentru adoptarea alfabetului latin: Școala Ardeleană, Ienăchiță Văcărescu, Ion Budai Deleanu, Ion Heliade Rădulescu), p. 100–103; cap. 20–21 (despre „Curieru românesc” tipărit de ultimul autor citat începând din 1829 și despre „Curieru de ambe sexe” după 1836, unde apar primele semne ale alfabetului de tranziție; în urma plebiscitului inițiat de Eliade Rădulescu, în 1844 „Curieru de ambe sexe” devine primul jurnal din Țara Românească editat cu alfabet latin), p. 104–114; cap. 22 (despre alfabetul de tranziție propriu-zis, cu focus asupra Munteniei și cu menționare sumară a Transilvaniei), p. 115–121; cap. 23 (despre „scriitorii de tranziție” Iancu Văcărescu, Gheorghe Asachi, Ion Heliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu, Vasile Alecsandri), p. 122–128.

² *Procator* (din *procurator*, în limba latină), avocat al apărării. Vezi Susana Andea, *Considerații pe marginea identificării „procuratorilor” din actele medievale și premoderne din Transilvania*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, tom LXII, 2023, p. 87–99.

Avram Iancu și scrierile lui cu litere latine

Avram Iancu (1824–1872) va fi deprins slovele chirilice de la învățătorul Mihail Gomboș din Vidra de Sus, de la învățătorul Moise Ioanette la școala primară din Câmpeni și la gimnaziul din Zlatna³. Literele latine au început a fi folosite de Iancu în vremea studenției sale la colegiul maghiar din Cluj, în 1842–1846.

Analizând corespondența sa olografă și autografă, observăm că *Craiul munților* utilizează alternativ ambele alfabetice, schimbând în funcție de interlocutor slovele chirilice cu literele latine. La 1848–1849, preoților din munți, prefectilor și tribunilor săi munteni le scrie cel mai adesea cu buchiile vechi, mai familiare interlocutorilor săi. În schimb colegilor săi de studii, precum și comandanților militari și conducătorilor maghiari le scrie cu litere latine (ca în scrisoarea prefectului Avram Iancu către Iosif Sterca Șuluțiu, administratorul Zarandului, dată la Câmpeni, în 16 iulie 1849)⁴, iar împăratului sau guvernanților civili, respectiv militari austrieci li se adresează folosind scrierea germană veche *Kurrentschrift* (ca în epistola de la Câmpeni, din 3 februarie 1849, către comandamentul cetății c.c. din Alba Iulia)⁵. Totuși, nu întâmplător, testamentul olograf din 1850 este scris în alfabet latin de către tânărul de 26 ani, având ochii ațintiți spre viitorul nației sale (vezi *Ultima mea Voință!*, dată de Avram Iancu la Câmpeni, la 20 decembrie 1850)⁶.

³ Teofil Frâncu, George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, 1888, p. 297; Nicolae Buta, *Avram Iancu și epoca sa*, Cluj, Imprimeria Dr. Bornemisza, 1924, p. 10.

⁴ Câmpeni, 16 iulie 1849. Scrisoarea prefectului Avram Iancu către Iosif Sterca Șuluțiu, pe care l-a numit administrator al Zarandului (în locul lui Ioan Buteanu), despre intenția remunerării dregătorilor români din ținut, în limba română, cu litere latine. Original: Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Hunedoara din Deva, Fond Societatea de Istorie și Arheologie a Comitatului Hunedoara, Colecția de documente, pachetul XXXV, dosar 5, anul 1848 (–1849), doc. 34. *Publicație și facsimil cu sigiliul Prefecturii Auraria Gemina (imaginea unui brad)*: Florian Dudaș, *Prefectul general Avram Iancu și Legiunea Auraria Gemina. Studiu istoric și corpus documentar*, Oradea, Imprimeria „Metropolis”, 2016, doc. 223, p. 379–380, facsimil, p. 485.

⁵ Câmpeni, 3 februarie 1849. Scrisoarea prefectului Avram Iancu către comandamentul cetății c.c. din Alba Iulia, în limba germană cu scriere germană veche (*Kurrentschrift*). Original: Österreichisches Staatsarchiv (Arhiva Austriacă de Stat) din Viena, Kriegsarchiv (Arhiva de Război), MK (Militärkanzlei), Dosar nr. 9825 ad acta/1849, doc. 18. „Avram Iancu. Corespondență cu comandamentul cetății Alba-Iulia”, depistare și xeroxuri: dr. Cristian Ivaneș (circa 2013). Editare și publicație: Ela Cosma, *Prefectul Avram Iancu și comandamentul c.c. al cetății Alba Iulia. Corespondență din 1849*, în vol. „În Semn de biruință. La 190 de ani de la nașterea lui Avram Iancu (1824–1872). Patrimoniul muzeal în slujba regăsirii istoriei”, coord. Ionela Simona Mircea, Alba Iulia, Edit. Altip, 2014, p. 35–52; eadem, *Correspondență militară inedită din 1849 între comandantul armatei române din Munții Apuseni, prefectul Avram Iancu, și comanda habsburgică a cetății Alba Iulia*, în vol. *Profesioniștii noștri II: Istoricul Gelu Neamțu la 75 de ani*, coord. Ioan Lăcătușu, ed. îngrijită de Vasile Lechințan, Vasile Șt. Tutula, Sfântu Gheorghe, Edit. Eurocarpatica, 2014, p. 151–182.

⁶ Câmpeni, 20 decembrie 1850. Avram Iancu, *Ultima mea Voință!*, testamentul olograf, păstrat la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond „Familia Rațiu”, p. 1r–v, 2v.

În cadrul corpusului dedicat lui Avram Iancu, pe care îl pregătim⁷, tocmai pentru a evidenția semnificația deosebită pe care o dezvăluie materialul documentar am precizat, de fiecare dată, nu doar limba, ci și alfabetul utilizat în fiecare document în parte.

Cum arăta la 1850 ortografia eroului munților? Avram Iancu scria din necesitate, fără a manifesta ambiții literare sau lingvistice, fiind interesat doar de conținutul și de fondul problemelor expuse.

Scrisorile sale cu litere latine exprimă, într-o scriere fonetică, tendința spre simplitate și spre limba populară vorbită, vie. De aceea, ardelenismele și regionalismele din Țara Moților abundă (*omeni, a pute, deorece*), oferind culoare și savoare, deci personalitate și o viață proprie limbii sale scrise.

În ce privește textele juridice redactate de Iancu, încă nu s-a realizat, dar ar merita cu prisosință a fi efectuată, hermeneutica lor. Aici impresionează efortul autorului, ca animator de frunte al ideii înființării *Academiei de drepturi* a românilor ardeleni, de a pune pe picioare un limbaj juridic aparte, cu termeni de specialitate adaptați limbii noastre, în acord atât cu tradiția vechiului drept cutumiar românesc, cât și cu achizițiile legislative noi din epoca „primăverii popoarelor”.

Citite în această cheie, nu vor fi lipsite de interes documentele juridice din corpusul nostru ce poartă semnătura lui Iancu. Asupra lor am atras atenția printr-un studiu⁸, dar și prin regeștele ample pe care le va oferi corpusul documentar pe care îl pregătim. Regeștele documentelor juridice își depășesc menirea de simple rezumate documentare, oferind unele sugestii de critică și interpretare analitică a acțiunilor desfășurate de Avram Iancu, în calitatea sa puțin cunoscută de „avocat al moților și al națiunii române”⁹.

Spre ilustrarea studiului nostru de caz, referitor la epistolarul lui Avram Iancu, ne raportăm la două exemple. Este vorba despre două documente autografe aparținând lui Iancu, scrise în limba română cu litere latine. În anexele 1 și 2 redăm transcrierea literală și ortografică conformă cu originalul a celor două documente menționate, urmată de redarea lor actualizată în limba română modernă. Este vorba despre

⁷ *Avram Iancu. Acte, memorii, rapoarte, corespondență trimisă și primită (1842–1871)*, corpus documentar și ediție critică realizate de Ela Cosma (coordonare volum, editare documente germane, studiu introductiv, regește, referințe arhivistice și bibliografice, aparat critic), Angela Rus (coordonare volum, editare documente românești, notă asupra ediției, aparat critic, tehnoredactare, indici), Nicoleta Hegyedűs (editare documente maghiare, indici), colecția „Avram Iancu – 200 de ani de la naștere”, Edit. Argonaut/ Mega, în curs de realizare. Vezi și Ion Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu. Documente*, București, Edit. Științifică, 1964, și recenzia lui Florian Dudaș la acest volum, în „Crisia”, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1976, p. 296–298.

⁸ Ela Cosma, *Proclamația lui Avram Iancu din 4 martie 1849 și instituționalizarea justiției românești în Ardeal*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, LXIII, 2024, p. 139–158.

⁹ Eadem, *Avram Iancu, avocatul moților și al națiunii române. Documente necunoscute din colecția Rațiu de la BCU Cluj-Napoca, 1850–1877*, colecția „Avram Iancu – 200 de ani de la naștere” tomul II, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut & Mega, 2023, cap. „III. Un testament original și un testator celebru: Avram Iancu (Câmpeni, 20 decembrie 1850)”, subcap. „III.6. Iancu, avocatul moților”, p. 66–81.

testamentul său din 20 decembrie 1850 și despre scrisoarea lui Avram Iancu către Simion Bărnuțiu din 15 august 1852.

Testamentul Iancului (1850), împreună cu înregistrarea sa și cu autentificarea mai târzie (1873 și 1874), le-am transcris și publicat, în volumul dedicat lui Avram Iancu în documentele colecției Rațiu de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca (2023)¹⁰, după metoda folosită în toate edițiile noastre critice bazate pe documente.

Aici însă, în anexa 1, am procedat la redarea testamentului lui Iancu pe două coloane, pentru mai buna vizualizare atât a ortografiei originale (ca mostră a limbii române scrise cu litere latine la mijlocul veacului al XIX-lea), cât și a intervenției modernizatoare a editoarei, care actualizează ortografia și punctuația textului documentar pentru a-l face inteligibil cititorului din zilele noastre.

Astfel, mai întâi, în coloana din stânga am realizat transcrierea fidelă originalului, fie el într-o limbă străină (germană, maghiară, etc.), fie în română (cu litere chirilice sau latine, în cazul de față). Transcrierea presupune redarea literală a textului documentului, cu intervenții minime din partea editorului, având în vedere că scopul editării *nu* poate fi acela de „a corecta greșelile ortografice” ale celui ce a redactat documentul¹¹.

Apoi, în al doilea rând, în coloana din dreapta am adăugat versiunea actualizată și modernizată a documentului în limba română curentă. De fapt, transpunerea textului în româna curentă ar corespunde traducerii în limba română actuală a documentelor din alte limbi editate critic.

În ce privește epistola lui Iancu către Bărnuțiu (1852) din anexa 2, aceasta a fost semnalată pentru prima oară și transcrisă literal în conformitate cu originalul de către filologul și istoricul literar Gheorghe Bogdan-Duică în 1933, fiind publicată în nr. 3–4 al revistei clujene „Gând românesc” sub titlul *Scrisoare de la Avram Iancu (inedită)*.

Transcrierea literală și ortografică a scrisorii olografe date la Câmpeni, în 15 august 1852, e însoțită de facsimilul redat de G. Bogdan-Duică, ce conține finalul documentului cu iscălitura lui Iancu. Editorul precizează că epistola originală (care în 1933 se păstra la Academia Română din București, mss. 1060, filele 252–253) „fusese deschisă în 17 August 1852 de o comisie, cu iscăliții *Commissionsmitgliedern* [membri ai comisiei]¹², un *Oberst* (colonel) și un *adj(unct)* Moldovan, chiar în Câmpeni”¹³.

¹⁰ Ela Cosma, *Avram Iancu, avocatul moșilor și al națiunii române. Documente necunoscute din colecția Rațiu de la BCU Cluj-Napoca, 1850–1877*, 2023, p. 292–295.

¹¹ Gerold Ritter, *Lektor. Transkription von mittelalterlichen Quellentexten computergestützt üben. Ein Unterrichtsprogramm für angehende HistorikerInnen*, lucrare de licență, Universitatea din Zürich, Facultatea de Filosofie, Seminarul de Istorie, Zürich, mai 1992, p. 78–79; Ela Cosma, *Paleografia și editarea critică a documentelor. Institutul de Istorie din Cluj, 1920–2023*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut/Edit. Mega, 2025, p. 181–182.

¹² În paranteză dreaptă e completarea editoarei Ela Cosma.

¹³ G. Bogdan-Duică, *Scrisoare de la Avram Iancu (inedită)*, „Gând românesc”, an I, nr. 3–4, Cluj, iulie-august 1933, p. 135–137.

În anexa 2, textului transcris fidel de către Bogdan-Duică după originalul cu litere latine (în coloana stângă) i-am alăturat, deci, versiunea actualizată în limba română, dotată cu paranteze drepte explicative privind vocabularul și ortografierea arhaismelor și regionalismelor folosite de Avram Iancu (în coloana dreaptă).

Literele latine folosite de Iancu în scrisul său de mână sunt redată uneori cu ortografie maghiară (*si*, *colpozse*), alteori cu consoane duble după model german sau italian (*trimissera*, *Accademia*, *occasione*), ca în scrisoarea adresată de Avram Iancu lui Simion Bărnuțiu în 1852.

Având în vedere faptul că Iancu nu utilizează niciun fel de semne diacritice pentru a marca vocalele specifice limbii române, în cazul unor consoane valoarea fonetică a literelor corespunde limbii maghiare (*s* = „ș”, *sz* = „s”, *zs* = „j”).

Sub influența corespondenței cu prietenii săi revoluționari, probabil, după 1849 scrisul Iancului părăsește forma fonetică, mai simplistă, adoptând o linie mai complicată și mai etimologică, prin care subliniază latinitatea cuvintelor așternute pe hârtie (*infaciosare*, *Imperatoriu* etc.). Îl introduce în circulație pe *u* mut la finele substantivelor masculine la singular, fie ele comune sau proprii (*Balintu*, *Clusiu*, *Somesiu*). La fel ca și alți pașoptiști ardeleni, notează etimologizant unele latinisme, cum ar fi prepoziția „din” (*dein*); folosind dubletele mai degrabă de dragul accentuării unor silabe sau, poate, imitând modelul amicului său Papiu (*celle*, *comissuine*, *processu*); scriind ca în germană numele naționalilor și conaționalilor cu majuscule, însă fără doi de *i* (*Unguri*, *Romani*), ș.a.

Principiul etimologic și principiul fonetic

Merită subliniat că actele și epistolele scrise de Avram Iancu în limbile maghiară, germană, dar și cele în limba română cu litere chirilice nu ridică, nici pe departe, probleme de transcriere atât de interesante precum documentele românești redactate de el cu litere latine. De ce ?

În condițiile în care, la vremea aceea, până în al treilea pătrar al veacului al XIX-lea, diacriticele, dar și vocalele și consoanele *ă*, *î/â*, *j*, *ș*, *ț*, (*d*)*z* (reproducând sunete slave care, în alfabetul chirilic, își aveau buchiile corespunzătoare) încă nu se stabiliseră oficial și unitar în limba română scrisă cu caractere latine, autorii români ardeleni ai epocii își aleg, fiecare, propria sistemă de scriere.

Se știe că impunerea ortografiei românești cu litere latine se află în strânsă legătură cu *principiul etimologic*, care arată originea (originile) limbii noastre. În timpurile mai noi accentul a glisat treptat spre *principiul fonetic*. Acesta indică o simplificare a scrierii, prin folosirea unui număr cât mai redus de litere, fiecărui fonem (sunet) corespunzându-i, pe cât posibil, un singur grafem (semn grafic).

Însă în perioada marilor căutări ortografice ale limbii române cu litere latine de la mijlocul și în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, promotorii principiului etimologic (just și progresist în esența sa) l-au îmbrăcat adesea în forme nenaturale, ba chiar exagerate uneori, contrare firii și fondului limbii vii.

În cele de mai jos, vom exemplifica *linia latinizantă* marcată de preocuparea extremă pentru purificarea limbii de elemente alogene (mai ales slave, așa-numitele *slovenisme*), adoptată de Timotei Cipariu și August Treboniu Laurian¹⁴, pe de o parte, precum și *liniile etimologistă* (extremă), susținută de Alexandru Papiu Ilarian, și *etimologistă moderată*, reprezentată de George Barițiu, pe de altă parte.

Timotei Cipariu și relatinizarea limbii române

De la Sextil Pușcariu încoace, Timotei Cipariu (1805–1877) este considerat „părintele filologiei române”¹⁵. În accepțiunea sa, cercetarea vechilor tipărituri românești și interpretarea fenomenelor de limbă trebuiau să primească și o fundamentare istorică¹⁶. Manuscrisele inedite ale lui Cipariu au fost inventariate¹⁷, iar opera sa tipărită a fost reeditată critic¹⁸, dar deși abordată lingvistic și filologic¹⁹ ea își așteaptă încă analiștii specialiști în istorie și filologie istorică comparată.

Considerat a fi și „cel mai mare bibliofil al epocii în care a trăit”, firește că tocmai biblioteca sa particulară, conținând cărți și documente istorice redactate într-un caleidoscop de limbi și scrieri, îi atestă nu doar marea erudiție, ci și calitățile sale excepționale de poliglot, căci stăpâna în afara limbii materne încă 14 limbi străine. „Preocupările filologice l-au captivat încă de pe băncile liceului”, arată în cartea lor Ioana Botezan și Alexandru Matei. „Fiind un deschizător de drumuri în cercetări filologice și lingvistice a învățat mai întâi latina și greaca, apoi italiana, franceza și spaniola, deci principalele limbi neolatine. Pentru a putea adânci studiile de istoria

¹⁴ Vezi Ioan Chindriș, *Timotei Cipariu. Epistolar (1836–1877)*, București, Edit. Academiei Române, 2005; idem, *August Treboniu Laurian (1810–1881)*, în vol. *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, București, Edit. Minerva, 1973, p. 89–201.

¹⁵ Sextil Pușcariu, *Timotei Cipariu*, „Luceafărul”, Budapesta, IV (1905), nr. 15–16, p. 315–320; Carmen-Gabriela Pamfil, *Timotei Cipariu, primul filolog român*, „Limba română”, nr. 1–2, Chișinău, 2008, p. 185–200.

¹⁶ Valeriu Nițu, *Nicolae Bălcescu și preocupările istorice ale lui Timotei Cipariu*, „Studii și articole de istorie”, XIV, 1969, p. 53 (51–58). Vezi și Valeriu Nițu, Traian Vedinaș, *Timotei Cipariu. Arhetipuri ale permanenței românești*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1988.

¹⁷ Ioana Botezan, Alexandru Matei, *Arhiva personală Timotei Cipariu. Catalog*, colaboratori Ioan Gabor, Livia Someșfălean, Radu Ardevan, Direcția Generală a Arhivelor Statului București, Filiala Arhivelor Statului Județul Cluj și Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj, București, 1982.

¹⁸ Timotei Cipariu, *Opere*, vol. I, ed. îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, introducere de Gavril Istrate, București, Edit. Academiei, 1987, 476 p. (cuprinzând lucrările lui T. Cipariu: *Principia de limbă și de scriptură*, *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, *Crestomație sau Analecte literare*); idem, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, introducere de Mioara Avram, București, Edit. Academiei Române, 1992, 534 p. (cuprinzând *Compendiu de gramateca limbei române*; *Gramateca limbei române*, partea I. *Analitică*, *Gramatica limbei române*, și partea a doua. *Sintetică*, *Despre limba română. Suplement la Sintactică*).

¹⁹ Carmen-Gabriela Pamfil, *Timotei Cipariu – lingvist și filolog*, Iași, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza” 2009; Ioana Anghel, recenzie la cartea lui Carmen-Gabriela Pamfil din 2009, în „Dacoromania”, XVIII, nr. 219, 2013, p. 185–189.

limbii române și a descoperi elementele străine intrate atât în latina veche, cât și în limbile neolatine, din care recomanda să se împrumute cuvinte pentru a se putea elimina influența slavonă, el nu a ezitat să învețe și ebraica, persana, araba și turca. Transilvania fiind înglobată în timpul său în Imperiul habsburgic, devenită în 1867 Austro-Ungaria, Cipariu a învățat bineînțeles și limbile oficiale: germana și maghiara²⁰. Descoperite între manuscrisele sale, vocabularul de cuvinte albaneze, însemnările și extrasele din lucrări în limbile orientale arabă, siriană, turcă atestă preocupări intense de învățare a limbilor respective²¹.

Astfel, Timotei Cipariu își dispută întâietatea și pe planul orientalisticii, devenind primul specialist în arabă și primul colecționar de cărți orientale din Transilvania și din România²². Contrar timidității criticii românești în a aprecia competențele reale atinse pe acest tărâm de T. Cipariu, Yves Goldenberg l-a caracterizat fără ezitare drept „prima personalitate remarcabilă din cultura română a secolului al XIX-lea care a reușit să studieze în profunzime limba, literatura, istoria și în general cultura arabă”²³.

Deși tributar exagerărilor curentului latinist, el a pus bazele gramaticii române moderne în lucrări de morfologie și sintaxă, precum *Analitica* (1868) și *Sintactica* (1876). Insistând asupra înlocuirii cuvintelor de origine slavă cu cele existente în vechile manuscrise și tipărituri românești, el s-a preocupat de culegerea și publicarea lor în *Crestomația sau Analecte literare din cărțile mai vechi și nouă românești, tipărite și manuscrise, începînd de la secolul XVI pînă la al XIX* (1858) și în „Arhivu pentru filologie și istorie” (1867–1872).

Tot Timotei Cipariu are, probabil, primele preocupări științifice propriu-zise de ortografie a limbii române. Ioana Botezan și Alexandru Matei semnalau în 1982 existența la Biblioteca Academiei Române, Filiala din Cluj (Ms. rom., 270), a unui manuscris românesc de la Blaj, datat din 1841, intitulat *Estrat de ortografia cu litere latinești pre temeiul limbei și ortografiei besericești și osebirea dialectelor*, al cărui original românesc de 8 file, scris cu litere chirilice, purta semnătura autografă a lui Cipariu²⁴. Din câte cunoaștem, manuscrisul amintit a rămas inedit până în zilele noastre.

Între 1847–1848, Cipariu publica „Organul luminărei” (din primăvara lui 1848 rebotezat „Organul național”). A fost prima gazetă românească din Transilvania și a doua din întreg cuprinsul Țărilor Române tipărită cu litere latine. Aceasta, întrucât Ion Heliade Rădulescu scotea cu aceleași litere la București, deja în 1844, „periodul V”

²⁰ Ioana Botezan, Alexandru Matei, *op. cit.*, p. 3, 7.

²¹ *Eadem, ibidem*, p. 21.

²² Mircea-Gheorghe Abrudan, *Timotei Cipariu, the First Scholar of Arabic and Collector of Oriental Books in Transylvania*, în vol. *Icons, Ornaments, and Other Charms of Christian Arabic Books*, Oana Iacubovschi, Samuel Noble, Ioana Feodorov (ed.), second volume of Collected Works of the Typarabic Project (EAP4-4), Berlin/Boston, De Gruyter, 2024 (în curs de apariție).

²³ Yves Goldenberg, *Preocupările de arabistică ale lui Timotei Cipariu*, „Analele Universității București. Seria Științe Sociale, Filologie”, nr. 11/25, București, 1962, p. 488.

²⁴ Ioana Botezan, Alexandru Matei, *op. cit.*, p. 442.

din „Curieru de ambe sexe” (1836/1837–1847), care însă și-a încetat apariția tocmai în anul în care blăjeanul Cipariu pornea pe același drum, al tiparului cu alfabet latin²⁵.

Crezul românesc și intențiile patriotice ale editorilor colaboratori ai jurnalului, și în special ale redactorului „respondiatoriu” (răspunzător), canonicul Timotei Cipariu, își află expresia în *Programa* publicată în primul număr al „Organului luminarei”, dat la „Blasiu” (Blaj), la 1 ianuarie 1847:

„Credemu, ca mai latu e campulu cultivarii romanesci, decatu se nu afle si celu mai tardiu venitu locu de in destulu spre a si incercă puterile, fara a strintoră pre vechii coloni. Credemu, ca si dupa noi, că si dupa cei mainaintene²⁶, inca se va puté dice: secerisiulu e multu, dar lucratorii pucini.

Asiá, si al’ nostru scopu catra care plecamu, si a nostra sté manuducatore, ce nu va apune de in ochii nostri va fi formarea mintei si a inimei in poporulu romanu’: indatorire sânta ce o luàm bucurosi pe umerii nostri, intentiuni curate ca vertutea si adeverulu, dupa care singure, nu dupa puterile nostre mici si restrinse, nici dupa asteptari ne amesurate loru, oràm a fi judecati²⁷.

Redactorul-șef al gazetei blăjene anunță programatic colaborarea pan-românească, cerând susținerea și ajutorul românilor trăitori în spațiul extracarpatic, la București și la Iași:

„Pasii de antâiu, cá ai tuturoru incepatoriloru, a umblă scimu ca nu ne voru fi destulu [de] siguri, ci ne place a crede, că man’a întinsa a fratiloru nu ne va lasà a cadé, cu atât’a mai pucinu se va află cine se se bucuré de alunecarea nostra²⁸.

În ce privește conținutul ideilor și principiilor filologice vehiculate de autorul de la Blaj și chiar impuse prin studiile sale, viziunea sa analitică se articulează în 47 de numere apărute în „Organul luminarei” (între 27 ianuarie – 27 decembrie 1847 și 21 ianuarie – 10 martie 1848), prezentând foiletonul intitulat *Principia de limba si scriptura* (Principii de limbă și scriere)²⁹.

²⁵ Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, p. 110 De Gruyter, 11.

²⁶ *Cei mai inaintene*, regionalism din Ardeal și arhaism, cei de mai înainte de noi.

²⁷ T. Cipariu (respondiatoriu), *Programa*, „Organul luminarei”, an I, nr. 1, Blaj, 1 ianuarie 1847, p. 4.

²⁸ *Ibidem*, p. 4.

²⁹ Timotei Cipariu, *Principia de limba si scriptura*, „Organul luminarei”, *Gazeta Beserecésca, Politica, e literaria, cu prè Gratiōsa invoientia*, Blaj, nr. 4, 25 ianuarie 1847, p. 16 (*Principia ... I–II*), nr. 5, 1 februarie 1847, p. 20 (*Principia ... III*); nr. 6, 8 februarie 1847, p. 26 (*Principia ... IV–V*); nr. 7, 15 februarie 1847, p. 32 (*Principia ... VI*); nr. 8, 22 februarie 1847, p. 35–36 (*Principia ... VII*); nr. 9, 1 martie 1847, –; nr. 10, 8 martie 1847, p. 47–48 (*Principia ... VIII–IX*); nr. 11, 15 martie 1847, p. 52 (*Principia ... X*); nr. 12, 22 martie 1847, p. 56 (*Principia ... XI*); nr. 13, 29 martie 1847, p. 59–60 (*Principia ... XII*); nr. 15, 12 aprilie 1847, p. 70 (*Principia ... XII/I*); nr. 14, 5 aprilie 1847, –; nr. 16, 19 aprilie 1847, p. 76 (*Principia ... XIV*); p. nr. 17, 26 aprilie 1847, p. 82 (*Principia ... XV*); nr. 18, 3 mai 1847, p. 87–88 (*Principia ... XVI*); nr. 19, 10 mai 1847, p. 94 (*Principia ... XVII–XVIII*); nr. 20, 17 mai 1847, –; nr. 21, 24 mai 1847, p. 106 (*Principia ... XIX*); nr. 22, 31 mai 1847, p. 112 (*Principia ... XX*); nr. 23, 7 iunie 1847, –; nr. 24, 14 iunie 1847, –; nr. 25, 21 iunie 1847, p. 130 (*Principia ... XXI*); nr. 26, 28 iunie 1847, p. 136 (*Principia ... XXII*); nr. 27, circa 5 iulie 1847, p. [?] (*Principia ... XXIII* [?]) [nu există la BCU „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca]; nr. 28, 12 iulie 1847, p. 148 (*Principia ... XXIV* și *Adausu la XXII*); nr. 29, 19 iulie 1847, p. 154 (*Principia ... XXV*); nr. 30, 26 iulie 1847, –; nr. 31, 2 august

Acestea debutau în nr. 4/1847 al „Organului luminarei”, încă de la primele rânduri, cu următoarele considerații programatice:

„Primariulu Redactor [prim-redactorul]³⁰ al acestii Gazete, inca dela antaiulu cugetu de a intemeia aici un Organ de publicitate [opinie publică, spirit public], si [își] luă de principia aceste două: *litere latine si limba catu se ar pute mai curata*”³¹.

Tot așa cum pentru achiziția miilor de volume și manuscrise prețioase din biblioteca sa a pus la bătaie o consistentă avere personală, canonicul Cipariu a tipărit pe speze proprii „Organul luminarei”, neavând la început nici măcar un abonat sau prenumarant, nici garanția difuzării gazetei (care prin vânzare ar fi generat bani pentru continuarea publicării). În acest context financiar al unui demers tipografic pe cont propriu trebuie înțelese și apreciate imboldul științific deosebit și sacrificiul savantului pentru cauza înlocuirii *slovelor* chirilice de până atunci cu *literele* latine. Efortul uriaș reiese și din mărturia personală, expusă la persoana a III-a singular, în continuarea articolului *Principia de limba si scriptura I*:

„Elu credea, că dupa Gaz. de Trans. [«Gazeta de Transilvania» din Brașov] suptu manuducerea confratelui seu [George Barițiu] cu atat’a abilitate, cautandu si la *pucinatatea publicului* [s.ed.]³², ar fi de prisosu a mai incepe alt’a [gazetă] cu *slove* [s.a.]³³. Alt’a eră, că nu *putea nici intr’un modu invoi aceste două idei atata de contrarie: litere romane, si limba slovenizata* [s.ed.].

În âniele ne preparate inse, *sciă bine, ca o gazeta intru o forma de in afara cu totulu noa mai antaiu va se destepete neplaceri, prepusuri, inca si animositati* [s.ed.], – scopuli de cari prea usioru pote se se infranga o frageda luntritia [luntriță]”³⁴.

De aceea, a urmat „o asteptare asiă lunga”, redactorul răspunzător așteptând să vadă înmulțindu-se întâi cărțile cu litere latine, apoi crescând nevoia „de a reduce limb’a la o forma mai omogenia, mai primitiva, sa i se aplaneze in catuva calea coltiurosa”, Cipariu nutrind convingerea că „cu totulu alt’a e impresiunea si influenti’a gazetelor in dilele nostre, de catu a altoru carti merunte”, câtă vreme, spunea el, „gazeta e ca un ospe de tote dilele”.

Astfel își explică autorul temerea „ce o purtă in ânima”, de a nu începe prea devreme publicarea gazetei cu litere latine. Dobândind însă anumite „semne bine

1847, p. 166 (*Principia ... XXVI*); nr. 32, 9 august 1847, p. 172 (*Principia ... XXVII*); nr. 33, 16 august 1847, p. 178 (*Principia ... XXVIII*); nr. 34, 23 august 1847, p. 184 (*Principia ... XXIX*); nr. 35, 30 august 1847, p. 190 (*Principia ... XXX*) [continuă până la sfârșit de an 1847]; nr. 52, 27 decembrie 1847, p. 292 (*Principia ... XL*); nr. 53, 3 ianuarie 1848 –; nr. 54, 7 ianuarie 1848 –; nr. 55, 14 ianuarie 1848 –; nr. 56, 21 ianuarie 1848, p. 314 (*Principia ... XLI*); nr. 57, 28 ianuarie 1848, p. 320 (*Principia ... XLII*); nr. 58, 4 februarie 1848, p. 326 (*Principia ... XLIII*); nr. 59, 11 februarie 1848, p. 332 (*Principia ... XLIV*); nr. 60, 18 februarie 1848, p. 338 (*Principia ... XLV*); nr. 61, 25 februarie 1848, p. 344 (*Principia ... XLVI*); nr. 62, 3 martie 1848 –; nr. 63, 10 martie 1848, p. 356 (*Principia ... XLVII*).

³⁰ Între paranteze drepte sunt explicațiile editoarei Ela Cosma.

³¹ Timotei Cipariu, *Principia de limba si de scriptura I*, „Organulu luminarei”, nr. 4, 25 ianuarie 1847, p. 16.

³² Sublinierea editoarei Ela Cosma.

³³ Sublinierea autorului Timotei Cipariu.

³⁴ *Ibidem*, p. 16.

ominose” (de bun augur, omen), pe care „nu e în stare acum de comunică publicului”, finalmente el „începă între temere și sperare” a publica foaia, nădăjduind să nu întâmpine neplăceri și animozități.

Redactorul-șef simțea că prima lui datorie era cea către public, de „a delinea chiaru cararea pe care vre plecă, atât de în partea scripturei [scrierii], catu și a limbei”. Dar când era să facă această delimitare? Atunci „Candú gazet’a va se aiba publicu. Lectorii nostri vor sci unii ci nu toti, ca Nr. I esi înainte de avé macar un Abonatu, pre singuru risculu primariului [primului] Redactor, si pre un [«]ce va da D.dieu [Dumnezeu]]. Acésta fú o idea alui, un capriciu pote va díce cineva, de în care inse publiculu nu va avé nemica a pierde”³⁵.

Și, într-adevăr, „Principiile de limbă și scriere” ale lui Cipariu au început a vedea lumina tiparului la 25 ianuarie 1847, odată cu nr. 4 al „Organului luminarei”.

Scopul propus de autor, precum și principiile care l-au condus în studiul filologic sunt următoarele:

„A scrie dar’ o limba catu se pote dupa impregiurari mai curata; a reinsufleti mortele, uitatele, parasitele forme, insemnari si cuvente; a lapeda slovenismii etc. si in locu loru a reintroduce termini luati, candu alte fontane [’fântâni”, izvoare] ne voru lipsi, dein dialectele romane; a le intogmí dupa formele si esemplele ce ne infaciosiaza structur’a limbei, ear’ nu dupa usuratatea buzelor, placutulu urechiloru, – aceste ne sunt propusulu, scopulu si principiale dein partea limbei”³⁶.

Ortografia lui Cipariu în prima gazetă românească tipărită cu litere latine este destul de simplă și de facilă, cuprinzând un singur semn diacritic (â), vocalele accentuate (á, é, í, ó, ú) și apostroful (având aceeași funcție ca la următorii autori pașoptiști analizați în abordarea noastră).

Reunite în volum, *Principia de limba si de scriptura* au apărut într-o primă ediție din 1854, și într-o a doua, revizuită și augmentată, din anul 1866³⁷. Ca susținător convins al curentului latinist, Timotei Cipariu a militat pentru adoptarea principiului etimologic în scriere, făcând totuși (cum am văzut) și unele concesii fonetismului.

O comisie numită în 1860 de Guvernul Transilvaniei, din care (datorită prestigiului său științific) a făcut parte și Cipariu, a decis utilizarea scrierii etimologice cu litere latine în limba română, după recunoașterea acesteia prin lege ca limbă oficială în administrație și justiție, alături de maghiară și germană. La apariția celor două lucrări fundamentale de gramatică ale lui Cipariu (1868, 1876), inițial și Academia Română de la București a optat pentru scrierea etimologică cu alfabet latin. „Dar încă spre sfârșitul deceniului opt începe să renunțe la ea, pentru ca după 1888 să se adopte definitiv scrierea fonetică, deoarece cea etimologică ar fi creat pe de o parte

³⁵ *Ibidem*, p. 16.

³⁶ Timotei Cipariu, *Principia de limba si de scriptura II*, „Organulu luminarei”, nr. 4, 25 ianuarie 1847, p. 16.

³⁷ Timotei Cipariu, *Principia de limba si de scriptura*, prima ediție, 1854; edițiunea II revediuata si immultita, cu Tipariul Seminariului, Blasiu, MDCCCLXVI (1866).

o ruptură între limba cultă și cea populară, iar pe de altă parte ar fi constituit o piedică greu de depășit în alfabetizarea și culturalizarea maselor”³⁸.

Pentru a ilustra modul concret în care Cipariu își redacta corespondența uzuală, în anexa 3 redăm epistola sa olografă, scrisă în limba română cu litere latine la Blaj, în 3/15 ianuarie 1861. Scrisoarea e adresată unui amic (poate George Barițiu), pe care îl roagă să îl informeze în legătură cu două scrisori ale sale, care urmau a fi publicate în „Gazeta de Transilvania” (?). Îi trimitea 8 florini din partea parohului Moise Sora Noac „din Ungaria”, pentru tipărirea unui *oblatum* (articol înaintat spre publicare) al acestuia, totodată întrebându-l de soarta unui lung articol al său (nr. III dintr-un foileton, probabil), care nici acesta nu a fost tipărit, deși autorul blăjean l-a trimis adresantului pentru a fi publicat încă din 6/18 decembrie 1860³⁹.

În schimb, în anexa 4, prezentăm scrisoarea autografă a canonicului Timotei Cipariu, dată la Blaj, la 27 ianuarie 1875, adresată protopopului Bistrei de la Roșia Montană, Simion Balint. Este un act de corespondență profesională, redactat în limba română cu litere latine, având număr de înregistrare. Conținutul său se referă la dispensele acordate de Biserica Greco-Catolică, pentru înlăturarea piedicilor până la gradul VI de consanguinitate, în vederea căsătoriei a două perechi de tineri (*juni*) din eparhia părintelui Balint: greco-catolicii Horga Nicolau și Fonoage Maria din satul Mușca (lângă Lupșa), și Iosif Almășanu, ortodox, și Ana Cobori, greco-catolică, ambii din Abrud. Canonicul de la Blaj îl însărcinează (*comite*) pe protopopul din Roșia Montană să-i anunțe pe respectivii tineri că li s-au acordat dispensele (*dispensatiunile*) de căsătorie și să le ceară „a solvi [plăti] ceva în canonul amesurat [potrivit] stării lor materiale pre seama Sfintelor Biserici greco-catolice din Mușca și Abrud”⁴⁰.

August Treboniu Laurian și linia latinizantă

Enciclopedistul *August Treboniu Laurian* (1810–1881), membru fondator al Academiei Române (1867), aparține și el pleiadei ardelenilor înaintemergători în câteva discipline ale studiilor umaniste românești. De pildă, pe tărâmul geografiei,

³⁸ Ioana Botezan, Alexandru Matei, *Arhiva personală Timotei Cipariu. Catalog*, p. 10. Vezi și Ioana Botezan, *Documente cu privire la generalizarea alfabetului latin în scrisul românesc din Transilvania*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, nr. 1, Cluj-Napoca, 1980, p. 25–32.

³⁹ Blaj, 3/15 ianuarie 1861. Epistola lui Timotei Cipariu către un amic, în limba română cu litere latine. Original: Colecție privată, piesă originală inedită, fără număr de inventar; vândută la licitație; foto accesată online la 26 octombrie 2024.

⁴⁰ Blaj, 27 ianuarie 1875. Scrisoarea olografă a lui Timotei Cipariu către Simion Balint, în limba română cu litere latine. Original: Colecție privată, piesă originală inedită, fără număr de inventar; licitată la 24 noiembrie 2023, în Licitația #523/2023, preț de pornire: 150 euro, adjudecat: 175 euro. Sursa foto: <https://www.artmark.ro/ro/licitatie/colectia-unui-bibliotecar-licitatie-de-carte-rara-harti-vechi-manuscrise-si-fotografie-de-epoca-partea-a-ii-a-5232023/lot/scrisoare-trimisa-de-timotei-cipariu-catre-simion-balint-blaj-27-ianuarie-1875-ro85810?srlid=AfmBOoqTYumh9U VxSiVLUyui6FBBahQIscIT3nUqKEKtJG65BCBT3 nB>, accesat la 26 octombrie 2024.

A.T. Laurian e autorul unui puțin cunoscut manual din 1855, destinat școlilor primare din Moldova⁴¹, iar în ceea ce privește istoria, să remarcăm acum doar manualul său din 1853, reeditat în formă îmbunătățită în 1862⁴², apoi republicat în numeroase ediții, a cincea apărând în 1873. Numeroasele republicări ale manualului de istorie al lui A.T. Laurian vorbesc de la sine despre însemnătatea și valoarea în epocă a acestui manual, considerat și astăzi a fi „o sinteză în toată regula a istoriei românilor, destinată uzului profesorilor, ce lăsa să se întrevadă linia istorismului pe care marșa autorul, consolidând concepte precum romanitatea sau unitatea națională” (V.-T. Roșu)⁴³.

În planul filologiei, autorul este mânat de dorința purificării limbii române de influențele vecine, propunându-și misiunea imposibilă de a reconstitui limba română de dinaintea ocupației maghiare a Transilvaniei medievale. Conștient de

⁴¹ A.T. Laurianu (inspector general al școalelor), *Manual de Geografie pentru clasa III a școalelor primare din Moldavia*, lucratu după metoda inductivă, purcegându [purcezând] din patrie ca din centru către periferie, tipărit cu litere chirilice, Tipografia Buciumului Român, Iași, 1855, 124 p. Invocând principiul inductiv de prezentare pornind de la centru la periferie, A.T. Laurian înfățișează într-un demers integrativ „patria” cu toate teritoriile românești: Moldova, Bucovina, Basarabia, România (cum numea el Țara Românească), Transilvania, Maramureș, Crișana, Țemișiana (Banatul), acele ținuturi cuprinzând minorități românești denumite de autor: Iassuția („între Tissa, Dunărea de mijloc și munții Carpați”, în Ungaria), Pannonia („de-a dreapta Dunării de mijloc, între acestu fluviu și între Drava, ce curge de la apus, și se varsă în Dunăre, din susu de gura Tissei”, districtul Sopron), Savia („între Drava și Sava, care se varsă în Dunăre din giosu de gura Tissei, [provincie] care acum se numește Schiavonia și Corveția [Serbia/Slovenia și Croația]”), dar și geografia generală a țărilor europene: Austria sau Monarhia austriacă, Germania, Italia, „Gallia” (Franța), „Ispania”, „Britannia”, „Scandinavia”, „Russia”, Turcia, în fine, sumar, prezentarea continentelor Asia, Africa, Australia.

⁴² August Treboniu Laurian, *Istoria românilor*, părțile I, II și III, 3 volume, Buciumul Român, Iași, 1853, tipărite cu litere chirilice; idem, *Istoria românilor din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre, distribuită în trei părți și precesă de Geografia modernă a Daciei, ca studiu preliminar la Istoria românilor din Dacia*, ed. a II-a, București, 1862; ed. a III-a, 1867; ed. a IV-a, 1869; ed. a V-a, 1873. Manualul este structurat în trei părți (volume): I. *Din timpurile cele mai vechi până la căderea Imperiului roman de Apus*, II. *De la căderea Imperiului roman de Apus până la luarea Constantinopolului prin turci*; III. *De la căderea Constantinopolului până în zilele noastre*. Ultimul volum se sfârșește la debutul domniilor lui Alexandru Ghica și Mihail Sturdza, sub anul 1834 după Christos, respectiv, 2587 de la fundarea Romei (conform cronologiei alternative oferite de autor). Părțile de istorie sunt precedate de un studiu introductiv de geografie, având la final un „Vocabulariu de cuvintele cele puțin cunoscute, întrebuițate în Istoria Românilor”.

⁴³ V.-T. Roșu, *Istorie trăită la August Treboniu Laurian. Studiu de caz: „Istoria românilor (1862)”*, „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, nr. 8, 2004, p. 119–123. V.-T. Roșu comentează (la p. 120) caracteristicile manualului din 1862 și concepția istoriografică a lui A.T. Laurian: Axul central constituit de Roma și Bizanț pentru perioada antică și medievală, ce subliniază romanitatea românilor și contopirea lor cu biserica răsăriteană, e susținut și de sistemul de cronologizare, A.T. Laurian folosind în paralel anii erei creștine cu anii de la întemeierea Romei. Orientarea sa istoriografică, bazată pe teme precum atașamentul față de pământul patriei, latinitatea și vechimea românilor, îi conferă spațiului românesc o imagine unitară și mult latinizată.

menirea sa patriotică, filologul A.T. Laurian purcede la îndreptarea limbii și la îndepărtarea cuvintelor incorecte pentru el din punct de vedere etimologic.

Rezultatele filologice ale demersului său se exprimă, în ultimul deceniu de viață, prin publicarea, în colaborare cu Ion C. Massim și din însărcinarea Societății Academice Române, a două volume masive ale *Dicționarului limbii române* (1871–1876), oglindă perfectă a imaginii limbii române purificate de elementele nelatine⁴⁴.

Dacă manualele de istorie și geografie mai vechi, din deceniul șase al veacului al XIX-lea, fuseseră publicate de A.T. Laurian cu litere chirilice, *Dicționarul limbii române* este tipărit cu litere latine. Cu excepția lui *â* nu apar alte semne diacritice, în schimb autorii dicționarului se prevalează de consoanele duble (*cc*, *ll*, *ss*), precum și de conjuncția *co* (că), pentru a sugera mai bine comparația cu limba latină. De asemenea, sunt utilizate apostroful (‘), în chip de cratimă sau hiat, și vocalele accentuate (*á*, *é*, *í*, *ó*) pentru a indica silaba accentuată.

În *Prefațione* (Prefață)⁴⁵, realizând pe deplin valoarea pentru națiune a unei „cărți de însemnătate acesteia”, A.T. Laurian și I.C. Massim definesc mai întâi conceptele cu care operează:

„*Glossariu*, *Vocabulariu*, *Dictionariu* sunt numirile romanice cele mai usitate, cari s’au appiecatu si se appleca [aplică] la collectioni coprenditorie [cuprinzătoare] de materi’a unei limbe. Glossariile inse nu coprendu decâtu vorbe mai multu sau mai pucinu essite d’in usulu limbei. Vocabulariele nu dau decâtu cuvintele cele mai usitate cu insemnarile [înțelesurile] cele mai communi. Numai dictionariile cauta a imbraciosá *tota* materi’a unei limbe.”

Autorii sunt la curent cu cele mai noi cuceriri ale științei filologice, expunându-și totodată viziunea proprie asupra unității naționale în diversitate lingvistică:

„Abiá de currendu, multiamita luminelor ce in annii d’in urma addussera insemnatele progresse in filologia, invetiati se convinsera, co [că] limb’a unui poporu fiendu productulu acellui poporu, luat in totullu desvoltarei selle in tempu, a marginí dictionariulu la una sengura epoca a limbei, si, ce e mai reu, la una sengura forma ce a luat limb’a sub penn’a [pana] unui micu numeru de

⁴⁴ A.T. Laurianu, J.C. Massimu, *Dictionariulu limbei romane*, dupo insarcinarea data de Societatea Academica Romana, elaborate ca proiectu, dedicată lui Evangheliu Zappa, sponsorul volumului, Noua Typographia a Laboratoriloru Romani, Bucuresci, 1871, 1242 p. (tomul I, literele A–H); A.T. Laurianu, J.C. Massimu, *Dictionariulu limbei romane*, tomu II (I–Z), dupo insarcinarea data de Societatea Academica Romana, elaborate ca proiectu, collaboratori Josefu Hodosiu si G. Baritiu, Noua Typographia a Laboratoriloru Romani, Bucuresci, 1876, 1622 p.

⁴⁵ A.T. Laurianu, J.C. Massimu, *Prefațione*, în vol. *Dictionariulu limbei romane*, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, București, 1871, p. V–X.

scriptori, ar fi, pre de una parte, a condemnă limb'a la amortire si deperire [pieire], éro [iar] pre de alt'a a face d'in limba una enigma anevoia de intellessu."

Principiile juste expuse mai sus îi conduc pe autori la altă idee necesară și corectă, anume aceea că:

„Dictionariulu, ca tesauru allu limbei, cauta, sub pedepsa de a fi de pucinu folosu, se coprenda limb'a in totulu seu, se imbraciosiedie [îmbrățișeze] nu numai form'a asiá numita classica, ci tote cuventele si constructionile de cuvente, nu numai din câte se afla scrise in verce epoca a limbei, ci si câte se potu cullege d'in viulu graiu allu poporului, destullu numai ca acelle cuvente si combinationi de cuvente se fia corecte si conforme cu geniulu limbei."

Având în vedere că „limb'a română la neci una epoca a sa, in neci una parte locuita de Români, n'a attensu inca acea efflorescentia numita classica", este nevoie ca un adevărat dicționar român „se coprenda tote cuventele, tote formele si constructionile de cuvente *curatu romanice* [s.a.]⁴⁶, câtu vre una data s'au scrisu si mai allessu se audu in gur'a poporului român d'in tote partile, pre unde sortea a arruncatu pre Români". De aceea:

„Sengurulu criteriu, care cauta se conduca pre lessicografulu român, este si nu pote fi de câtu romanitatea cuventeloru in forma ca si in material [s.ed.]⁴⁷; abbaterea de la acestu criteriu duce de neapperatu la neintellegeru, si prin acêsta la periclu, la scissione intre fratii de acellu-asi sange, peno astadi asiá de stransu uniti prin legamentele [legăturile] limbei."

Autorii reneagă și desființează chiar „argumentele specioase" aduse de cei care se întreabă astfel: „Care limba, dicu ei, nu a admisu vorbe straine? A scote apoi d'in limba asemeni vorbe, cari coprendu atâtea trassure viue [trăsături vii] d'in vié'ti'a poporului ce vorbesce acea limba, este ca si unu sacrilegiu. Ce este in fine limb'a, déco nu medioloculu [mijlocul] de intellegere si comunicare a ideeloru? Pren urmare déco vorbele straine suntu *bene intiellesse* [s.a.] de poporu, pentru ce se punemu in loculu lor altele neintellesse numai pentru cuventulu de puritate a limbei ?"⁴⁸.

Din nefericire, tocmai pericolul ce pândește prin abaterea de la latinitatea limbii i-a determinat pe August Treboniu Laurian și Ioan C. Massim să porceadă la purificarea limbii și să anuleze șansa de a oferi culturii noastre primul mare dicționar român viabil.

Totuși, autorii dicționarului nu au pierdut și șansa realizării unui adevărat tezaur al limbii române, după însăși formularea lor. Aceasta, întrucât *Dicționarul*

⁴⁶ Sublinierea autorilor A.T. Laurian și I.C. Massim.

⁴⁷ Sublinierea editoarei Ela Cosma.

⁴⁸ Citatele din text sunt din A.T. Laurianu, J.C. Massimu, *Prefatione*, în vol. *Dictionariulu limbei romane*, tomul I, 1871, p. V–VII.

român din 1871 și 1876 adună laolaltă în egală măsură vocabularul activ și cel pasiv, arhaisme, regionalisme și neologisme limbii noastre, desigur în baza unei structuri speciale croite de cei doi filologi. Primul tom, din 1871, cuprinde literele A–H în 1242 pagini, iar cel de-al doilea tom din 1876 literele I–Z în 1622 pagini.

Alexandru Papiu Ilarian și limba română calchiată după cea italiană

Papiu și Barițiu, ambii istorici și, totodată, oameni ai condeiului și ai presei, au fost, la rândul lor, direct interesați și au avut preocupări legate de forma limbii române și de scrierea ei.

De pildă, *Alexandru Papiu Ilarian* (1827–1877) a creat o scriere română etimologică artificială, voit latinizantă, în realitate calchiată după limba italiană.

Lectura ediției *princeps* din *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, așa cum a fost tipărită la Viena în 2 volume (1851–1852)⁴⁹, este atât de greoaie, încât nu numai astăzi, ci și odinioară limba scrisă a lui Papiu va fi fost foarte depărtată de limba vorbită și complet neinteligibilă pentru vulg, cu excepția unei elite a intelectualilor ardeleni familiarizați cu ea. De aceea, la editarea schiței tomului III al *Istoriei Românilor din Dacia Superioară* (1943) și la reeditarea lucrării integrale a lui Papiu Ilarian (1996), editorii Ștefan Pascu, respectiv Serafim Duicu au simțit nevoia imperioasă de a transpune textul într-un limbaj accesibil cititorului contemporan, însoțindu-l de un glosar explicativ⁵⁰.

Papiu însuși înțelegea dificultățile filologico-istorice iscate de pionieratul demersului său, atunci când, apelând la suportul moral al clasicilor, se adresa *Catra leptori* (Către cititori) în preambulul volumului II (1852), în a sa *Introduptiune în Istori'a Romanilor la anii 1848 e 1849* mărturisind cu modestie următoarele:

„Candă m'am apucatu de lucru, nu-mi eră necunoscute pedicele, cu care ari a se luptă totu istoriculu. Deca C. Crispu Sallustiu⁵¹ s'a potutu plangere, cătu é de greu a

⁴⁹ A. Papiu Ilarianu, *Istori'a Romanilor din Daci'a Superiore*, tomulu I, *Istori'a Romanilor din Daci'a Superiore pen' la a. 1848. esclusive*, cu literele lui C. Gerold si Fiiu, Vienna, 1851, 256 p.; idem, *Istori'a Romanilor din Daci'a Superiore*, tomulu II, *Evenimentele Romanilor la a. 1848. Pene la Adunarea din 15./3. Maiu inclusive*, cu literele lui C. Gerold si Fiiu, Vienna, 1852, 363 p.

⁵⁰ Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, schița tomului III, publicată cu o introducere și cu note de dr. Ștefan Pascu, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Dacia Traiană” S.A., Sibiu, 1943, XVIII + 172 p.; Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, vol. I, cuvânt înainte de Ștefan Pascu, ediție îngrijită, prefată, bibliografii, glosar și notă asupra ediției de Serafim Duicu, Târgu Mureș, Casa de Editură „Mureș”, 1996, 200 p.

⁵¹ Gaius Sallustius Crispus, prescurtat Salustiu (86–34 î.e.n.), istoric și politician roman, partizan al lui Iulius Caesar și adversar al vechii aristocrații romane, autorul unor scrieri păstrate *Despre conjurația lui Catilina* (despre conspirația din anul 63 î.Hr. a lui L. Sergius Catilina), *Despre războiul cu Iugurta* (despre războiul Romei împotriva numizilor din perioada 111–105 î.Hr.), dar și al unor fragmente din ale sale *Istории*.

scriere istoria, pentru-ca mai antaiu, dupa-cumu dîce elu, limb'a se cuvine se corespundia faptelor si se fia demna de ele; a dou'a, pentru-ca, deca spuni faptele cele rele ale omenilor, cei mai multi te inculpa de invidia; si esci placutu numai, candu vorbesci de fapte virtuose e gloriose, pe cari fia-care le crede usiore* - ; cu cātu mai multu le sente unu Romanu aceste greutati, mai vertosu, candu scrie istori'a timpului de fația, unde are a face cu persone, cari se afla anca in vietia⁵².

Chestiunea lingvistică era însă cea mai dificilă, arată Papiu în continuare:

„Ce se atinge de greutatea din punctulu limbei: Sallustiu, fara indointia, nu o intielegea de limb'a latina, care chiaru in epoc'a acea-a se află in celu mai inaltu gradu de cultura; ci modesti'a lu facea a se temere, ca nu vâ fi in stare de a imbracare faptele, de cari sciea, intr'o limba demna de densele. Nece limbei Romane nu i se pote facere neci-o imputatiune. Limb'a nostra, cu tote ca nu se pote laudare cu Clasici, nu è intru nemicu mai puçinu capace, de cātu surorile ei. In ea poti traptă tote obieptele scientifice si ver-ce idee sublimi. Greutatea inse è din parte-mi, cā unulu, ce acumu incepui a scriere in limb'a materna. Am sentitu in adeveru e sentiu, cātu è de greu de a scriere de odata bene e curatu in limb'a tea e de a te ferire de strainismi, dupa-ce tote scientiele le-ai invietiatu in limbe straine.

Cunoscū ensu-mi, ca n'am potutu scapare pretotindene de acestu vitiu [s.ed.]⁵³, si cunoscū si mai multu, ca n'am potutu implenire cea-a ce cere Sallustiu dela istoricu, cā limb'a se corespundia demnității faptelor. Din acestu punctu de vedere ceru indulgenti'a leptorilor [citorilor]. In celelalte, m'am adoperatu [strădui, am făcut eforturi], se scriu intr'un stilu usioru e firescu, conforme geniului limbei nostre. Er' cātu pentru forme: m'am tienutu de analogi'a limbei, singurulu princepiu, care pote e debe se unesca pe scriitorii Romani.

* Ac mihi quidem ... in primis arduum videtur res gestas scribere: primum, quod facta dictis exaequanda sunt; dehinc, quia plerique, quae delicta reprehenderis, malivolentia et invidia dicta putant: ubi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quae sibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. C.C. Sallustius in Catilin. III.

** Form'a in entu si ente, care am usat'o forte desu, se nu mi-se impute de latinismu, pentru-ca urmele acestei forme se afla in cartile nostre cele mai vechie⁵⁴.

Așadar, Papiu e conștient de utilizarea frecventă a latinismelor, mai ales la modurile verbale gerunziu și infinitiv. De fapt, acestea creează astăzi impresia acută de italianizare a limbii. Impresia e întărită de lexicul curat italian folosit de Papiu

⁵² A. Papiu Ilarianu, *Catra leptori*, în *Istori'a Romaniloru din Daci'a Superiore*, tomulu II, *Evenimentele Romaniloru la a. 1848. Pene la Adunarea din 15./3. Maiu inclusive*, cu literele lui C. Gerold si Fiiu, Vienna, 1852, „Catra leptori”, p. X.

⁵³ Mai sus sunt sublinierile editoarei Ela Cosma în textul lui Papiu.

⁵⁴ A. Papiu Ilarianu, *Catra leptori*, în *Istori'a Romaniloru din Daci'a Superiore*, tomul II, 1852, p. XI–XII.

(*adoperare* = a depune eforturi), de formele verbale preluate direct din italiană (*temere*, *laudare*, *debe* = trebuie, *è* = este și *esci* = ești etc.), ca și de prezența adjectivelor și adverbelor calchiate din aceeași limbă înrudită cu româna (*bene*, *scientifiche*, *sublimi*, *capace*).

Topica și, desigur, muzicalitatea limbii române golite de sunetele ei specifice (câci lipsesc grafemele care să suplinească în vreun fel diacriticele) contribuie și ele din belșug la senzația lecturării unui text în limba italiană: „*Am sentitu in adeveru e sentiu, câtu è de greu de a scriere de odata bene e curatu in limb'a tea e de a te ferire de strainismi, dupa-ce tote scientiele le-ai invietiatu in limbe straine*”. Poate viciul pe care și-l admite istoricul este chiar tendința de a imita în română tiparul italian.

De asemenea, Papiu își recunoaște handicapul de a fi studiat la școli străine și în limbi străine. De aici, efortul său de sistematizare a scrierii limbii noastre prin crearea unei ortografii uniforme. Cu toate acestea, el însuși dă dovadă de mai multă inconsecvență decât alți autori, atunci când, din dorința de a sublinia etimologia cuvintelor, rezolvă notarea prin mai multe grafeme diferite a sunetelor specifice *ă* (*placutu*, *adeveru*), *â* (*Romanu*, *candu*, *câtu*, *vertosu*, *densele*), *î* (*anca*, *in*, *inaltu*, *ensu-mi*), *ș* (*si*), *șt* (*esci*, *vorbesci*), *ț* (*multi*, *intielegea*, *puçinu*, *faça*), *z* (*dice* = zice, *se corespundia* = să corespundă, să corespundă).

Slujindu-ne de citatele de mai sus, să observăm și introducerea de către Papiu a unor semne grafice proprii (*î* = *i*, *ç* = *ț*). Interesantă este marcarea cu tremă a vocalei accentuate *î*, ca în greacă (*dice*, *sentitu*). Vocala mută *u* final este nelipsită în text (*apucatu*, *istoriculu*, *mai antaiu* ș.a.m.d.). În unele cazuri, Papiu accentuează vocalele (*è*, *câtu*). Uneori folosește apostroful pentru a indica următoarea vocală neaccentuată (*istori'a*, *epoc'a*, *limb'a*) sau hiatul (*modesti'a*, *analogi'a*), iar alteori îl folosește în locul cratimei (*n'am potutu*, *m'am adoperatu*, *am usat'o*, *intr'un*, *intr'o*).

Chiar în epistolele sale olografe, prietenul lui Iancu, Papiu, utilizează o ortografie atât de complicată, încât la 1972, atunci când se publică cele două volume ale corespondenței sale, specialiștii în filologie istorică Iosif Pervain și Ioan Chindriș soluționează problema modernizându-i limba și îndepărtând tacit latinismele artificiale și inutile pentru cititor⁵⁵.

Iată comentariile din 1969 ale editorilor la urmă citați:

„Culegerea de față nu reprezintă un corpus exhaustiv al corespondenței lui Papiu, pentru că – în ciuda eforturilor noastre – nu am putut găsi deocamdată scrisorile lui Bariț– Papiu, Papiu–Bărnăuțiu, Papiu – August Treboniu Laurian. Neajunsul incompletitudinii este însă compensat de faptul că volumul introduce în circuitul cercetării științifice surse inedite de informație, iar documentele știute, datorită ostenețelor altora, le înfățișează mai sistematic și mai corect. Ca să ajungem

⁵⁵ *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, 2 vol., ed. critică realizată de Iosif Pervain și Ioan Chindriș, Cluj, Editura Dacia, 1972.

aici, o mare dificultate pe care a trebuit să o învingem a constituit-o transcrierea interpretativă a textelor; cu cele redactate în chirilică, lupta ne-a fost mai ușoară. În schimb ne-a pus multe și incredibile semne de întrebare corespondența în alfabet latin. Cîți autori, aproape tot atîtea sisteme ortografice etimologizante!⁵⁶ Curățind epistolele de haina lor nefirească, am scris în loc de *fetutia* (și *fetuce*) – *fătuță*, *asedia* – *așeza*, *demanetia* – *dimineată*, *curendu* – *curînd*, *esa* – *iasă*, *inse* – *însă*, *sera* – *seară*, *tescu* – *teasc*, *nequi* – *nici*, *traincandu* – *trecînd*, *verquine* – *vericine*, *quoqui* – *căci*, *scaimbare* – *schimbare*, *dein* – *din* etc. Încolo am respectat cu sfințenie toate particularitățile fonetice și morfologice (trămit, togma, exemplu, națiunei etc.)⁵⁷ de natură să contribuie la urmărirea procesului de dezvoltare a limbii noastre literare după 1850. Punctuația am modernizat-o, în folosul inteligibilității scrisorilor.

În ceea ce privește corespondența în limba italiană, am intervenit mai puțin, întrucît nu am vrut să alterăm stilul familiar și cam neglijent al majorității scrisorilor. Completările din interiorul a două paranteze drepte ne aparțin. Notele însoțite de asterisc aparțin lui Papiu.” (Iosif Pervain, Ioan Chindriș)⁵⁸.

George Barițiu și principiul etimologic moderat

Dacă Papiu își crease propria scriere și făcuse din ea o armă (cu care vâna toate cuvintele de origine latină din limba română, pe care le îmbrăca în haina italiană a contemporanilor noștri frați de gintă), în schimb, mai practic și mai eficient, George Barițiu (1812–1893) își tipărea „Gazeta de Transilvania”, înființată de el și redactată între 1838–1850, împreună cu suplimentul literar al acesteia, „Foaia pentru minte inimă și literatură”, mai întâi în slove chirilice, iar după mijlocul veacului al XIX-lea în alfabetul de tranziție, combinând și amestecând semnele și caracterele chirilice cu cele latine. Aceasta, pentru a-i pregăti treptat pe lectorii români pentru trecerea la scrierea cu alfabet latin, ce avea să vină, fără îndoială, și era doar o chestiune de timp.

Totuși, corespondența privată este redactată de Barițiu cu mai puțină grijă față de ortografie, dar și față de caligrafie, așa cum rezultă din anexa 5. Aici reproducem scrisoarea în limba română cu litere latine, adresată, la 4 decembrie 1877, de George Barițiu unui confrate profesor. Îl roagă să-i înapoieze exemplarele împrumutate încă din 3/15 iunie 1877, pentru a se putea pregăti pentru „conferințele istorice” pe care Barițiu intenționează a le susține la Sibiu și Brașov, avînd mare nevoie de „Cartia

⁵⁶ Sublinierile editoarei Els Cosma.

⁵⁷ Sublinierile editorilor Iosif Pervain și Ioan Chindriș.

⁵⁸ Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *În loc de prefață*, la volumul dactilografiat și copertat (avînd pe pagina de gardă *ex libris*-ul lui Ioan Chindriș): Alexandru Papiu Ilarian, *Corespondență (Scrisori, documente, memorii, note)*, ed. îngrijită de I. Pervain și I. Chindriș, fotografiile și reproducerea din volum de Csomafai Ferenc, București, Edit. pentru Literatură, 1969, p. XXI–XII.

Descriptio Moldaviae latinesce și romanesce”, mai ales că, anunță istoricul, aproape a finalizat lucrul la *Monografia familiei Hurmuzache*⁵⁹.

Nu trebuie uitat faptul că Academia Română de la București a stabilit abia în 1883 regulile ortografiei unitare românești, prin adoptarea diacriticelor (ă, â, î, ș, ț, dar și ȅ = ă, ê = â, ó = oa, ȑ = z), acceptând marcarea silabei accentuate (*stórce*, *așteptá*, *dóuě*) și existența lui *u* mut la finele cuvântului (*ũ*). Acestor reguli li s-au conformat și ziarele lui George Barițiu de la Brașov.

Apoi, la 11/23 martie 1895, Academia Română a adoptat hotărârea de a se renunța la celebrul, dar de-acum inutilul *u* mut final, întrucât originea latină a limbii noastre era un fapt demonstrat și acceptat, și nu mai avea nevoie de reafirmare și susținere din partea... unei vocale nerostite.

Iată poziția de promovare a „principiului etimologic moderat”, pe care a exprimat-o redacția „Gazetei” brașovene (redactor-șef fiind Grigore Maior, proprietar dr. Aurel Mureșianu), în numărul din 7/19 aprilie 1895, cu privire la chestiunea ortografiei unitare a limbii române și referitor la:

„*U* mut final. Cetitorii noștri vor fi observat, că numărul nostru de ieri s-a prezentat fără istoricul *u* final. Causa este că, adoptând «Gazeta Transilvaniei» înainte cu 11 ani semnele diacritice (distinctive) în scriere s-a conformat ortografiei stabilite de Academia Română, ca «să facă un pas înainte spre a ne apropia mai mult de unitatea în scrierea limbii noastre».

Atunci, la 1 Ianuarie 1884, am constatat, că «pasul ce-l facem nu aduce nici o conturbare în principiul nostru ortografic, care a fost, este și va fi cel etimologic moderat».

Și astăzi, când venim a ne conforma decisiunii luate de Academia Română în ședința sa publică dela 11 (23) Martie a.c., prin care s-a primit cu mare majoritate propunerea secțiunii literare de a nu se mai însemna *u* mut final, stăm pe aceeași basă și ne luăm adio de la el, repetind [repetând] ce am zis atunci:

«Nu voim nici-decum să prejudicăm triumfului final al unuia sau altuia din principiile ortografice existente. Literații din Ardeal pot fi, credem, deocamdată mulțumiți de victoria, ce a raportat-o principiul etimologic în anii din urmă (și acum chiar în sesiunea din anul acesta, 1895, a Academiei Române – Red. Gaz.). Ori-cine va recunoște însă, că nu este misiunea unui ziar politic de a-și face de problemă tractarea științifică a chestiunii ortografice, ci în grelele împrejurări ale dezvoltării noastre literare el este mai mult avisat a ține sămă de trebuințele reale ale timpului de față.»

Asupra discuțiunii ortografice în Academia Română vom reveni cu de-amăruntul”, promitea „Gazeta de Transilvania” în 1895⁶⁰.

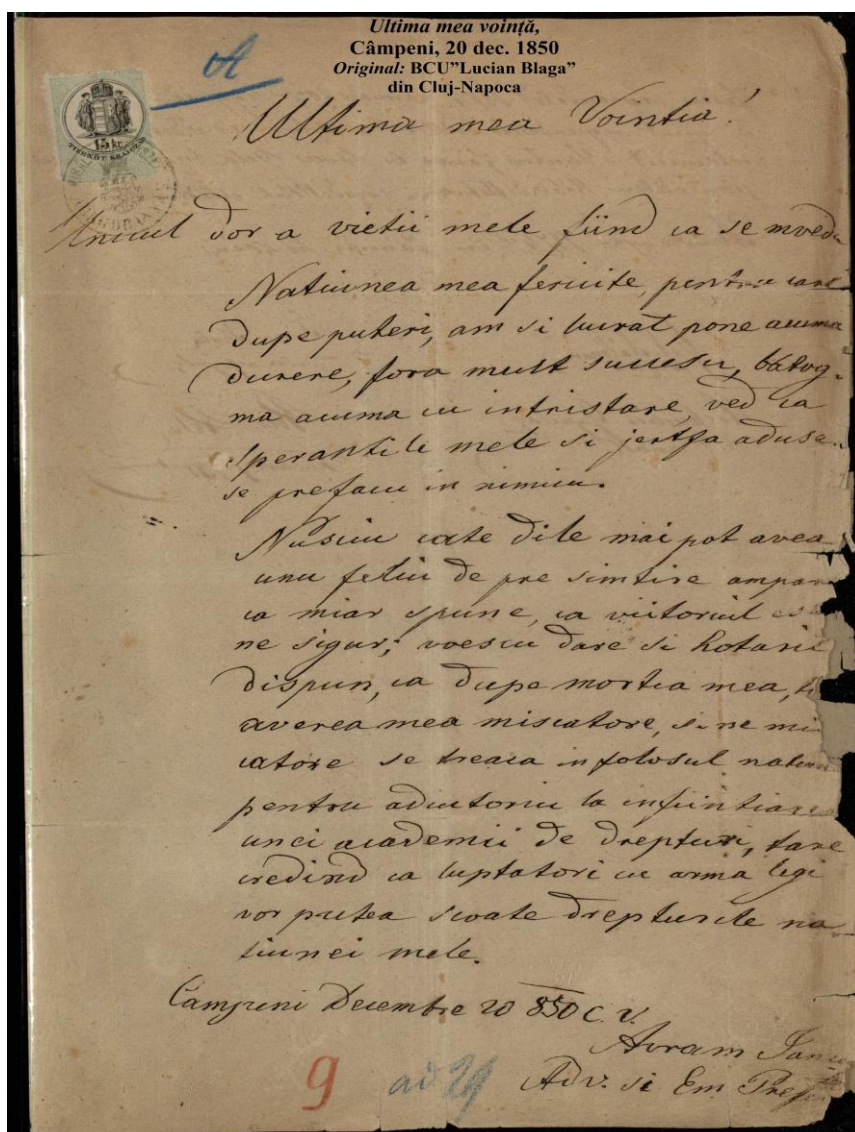
⁵⁹ Brașov, 4 decembrie 1877. Epistola lui George Barițiu către un profesor, în limba română cu litere latine. Original: Biblioteca Academiei Române din București, nr. S6/DCCLVI, 1 filă recto; foto accesată online la 26 octombrie 2024.

⁶⁰ Redacția, „*U*” mut final, „Gazeta Transilvaniei”, anul LVIII, nr. 76, Brașov, vineri, 7/19 aprilie 1895, p. 2–3.

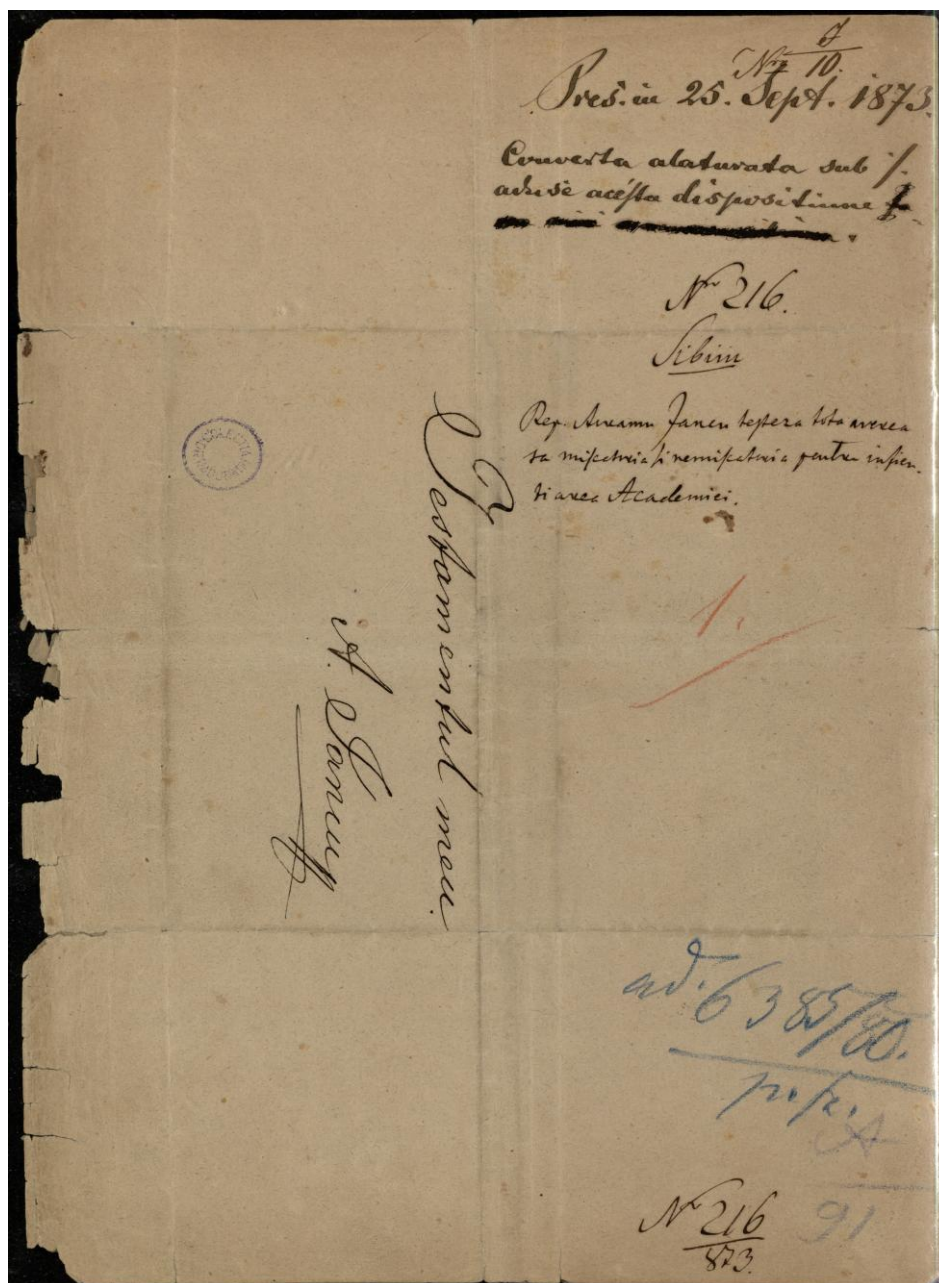
ANEXE

1.

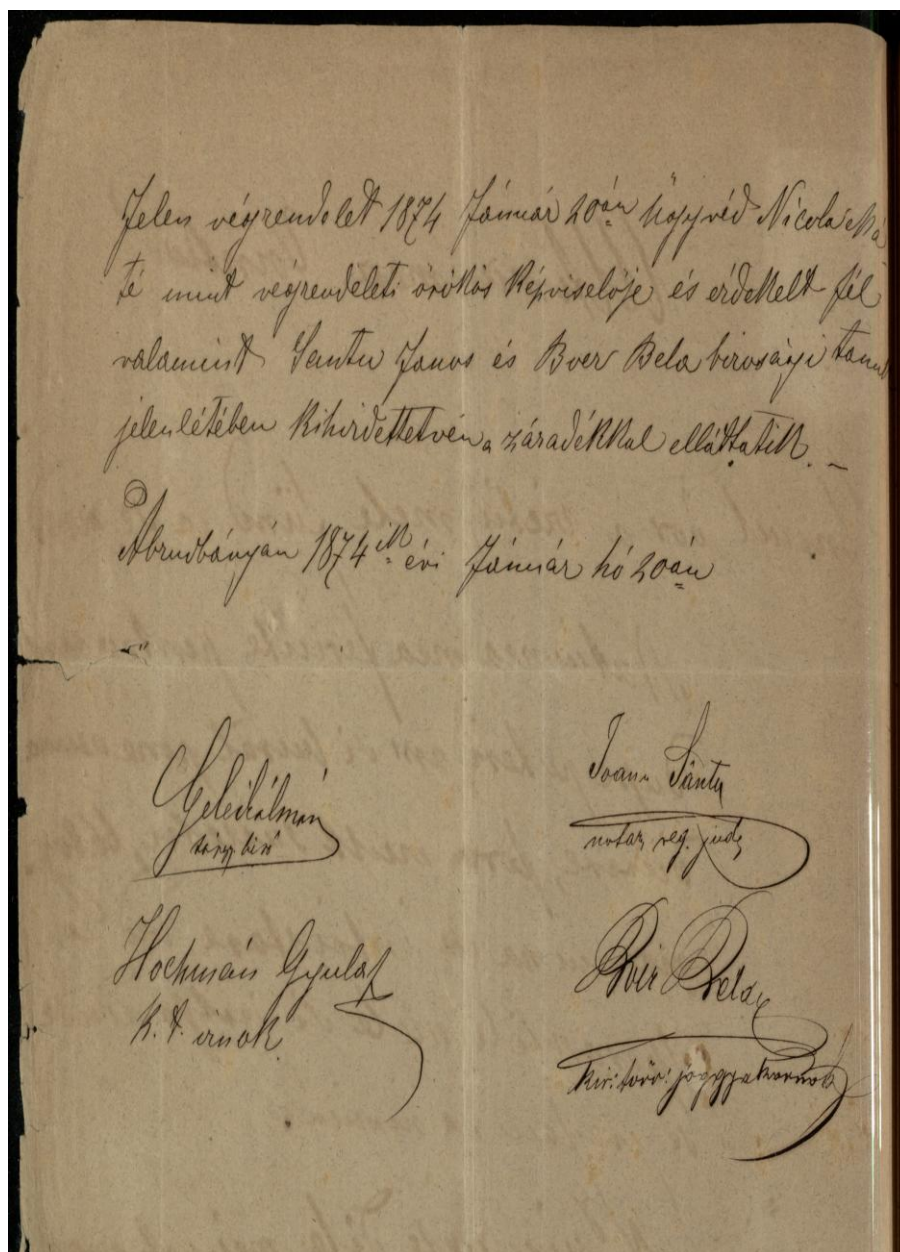
Câmpeni, 20 decembrie 1850. Testamentul olograf al lui Avram Iancu, în limba română cu alfabet latin. Original: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0001-testament_0003. (Fig. 1).

Sibiu, în 25 septembrie 1873. Înregistrarea testamentului, în limba română. Original: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0001-testament_0003. (Fig. 2).

Abrud, 20 ianuarie 1874. La autentificarea testamentului, în limba maghiară. Original: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0001-testament_0003. (Fig. 3).

Ultima mea Vointia !

Unicul dor a vietii mele fiind ca sem vedu Națiunea mea fericite, pentru cari dupe puteri, am si lucrat pone acumu, durere, fora mult succesu, ba togma acuma cu intristare ved ca sperantile mele si jertfa aduse se prefacu in nimicu.

Nu sciu cate dile mai pot avea, un felu de pre simtire am pare ca miar spune, ca viitorul este nesigur; voescu dare si hotarit dispun, ca dupa moartea mea, toata averea mea miscatore, si ne miscatore se treaca in folosul natiunei pentru adiutoriu la infiintarea unei academii de drepturi, tare credind ca luptatori cu arma legi vor putea a scoate drepturile natiunei mele.

Campeni Decembre 20 850 c.v.

Avram Iancu,
Adv. si Em.
Prefect

Jelen végrendelet 1874 Jánvár 20án
kögyvéd Nicola Máté mint végrendeleti
örökös képviselője és érdekelt fél valamint
Santu Janos és Boer Bela bírósi tanul
jelenlétében kihirdettetvén a záradékkal
ellátatik.

Abrudbányán 1874ik évi Jánvár hó 20án

Gelei Kálmán
tárgy. bíró

Ioan Sântu
notar reg. jude

Hochmán Gyula
k.k. írnok

Boer Béla
ír. törv. [király
törvény] jog gyakorok

J/N 710.

Pres. in 25. Sept. 1873.

Couverta alaturata sub %
aduse acésta dispositiune

Nr. 216

Sibiu

Rep. Avramu Iancu lesera tota averea sa
miscatoria si nemiscatoria pentru infientiarea
Academiei.

N. 216 / 873

*Testamentul meu
A. Iancu*

Ultima mea voință !

Unicul dor a vieții mele fiind ca să-mi
văd Națiunea mea fericită, pentru care după
puteri am și lucrat până acum - durere, fără
mult succes, ba tocmai acuma cu întristare
văd că speranțele mele și jertfa adusă se
prefac în nimic.

Nu știu câte zile mai pot avea; un fel de
presimțire îmi pare că mi-ar spune că viitorul
este nesigur. Voiesc dar și hotărât dispun ca,
dupa moartea mea, toată averea mea
mișcătoare și nemișcătoare să treacă în
folosul Națiunii pentru ajutor la înființarea
unei Academii de Drepturi, tare crezând că
luptătorii cu arma legii vor putea a scoate
drepturile Națiunii mele.

Câmpeni, 20 decembrie 1850 c.v.

Avram Iancu,
Advocat și Emerit Prefect
[fost prefect]

Prezentul testament - în 20 ianuarie 1874,
fiind făcut public de către avocatul Matei
Nicola, în calitate de executor testamentar și
parte interesată, de asemenea în prezența lui
Ioan Sântu și Boer Béla, ca martori
judecătorești - este prevăzut cu încheiere.

Abrud, anul 1874 în 20 ale lunii ianuarie

Gelei Kálmán,
jude de caz

Ioan Sântu,
notar reg. jude
[jude notarial regesc]

Hochmán Gyula,
grefier c.c.

Boer Béla,
practicant în drept c.c.

J/Nr. 710.

Prezentată în 25 septembrie 1873.

Couverta alăturată sub %
aduse această dispozițiune
[testamentară]

Nr. 216

Sibiu

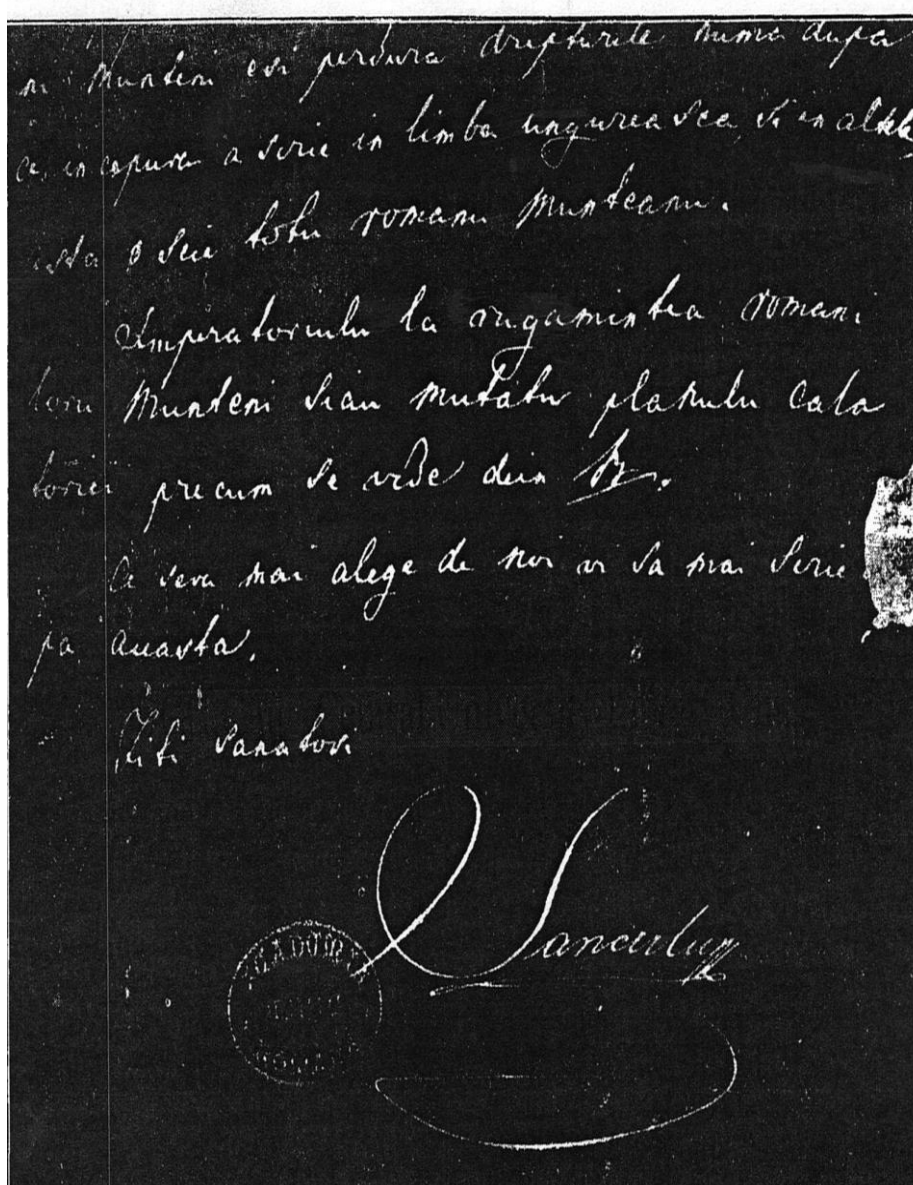
Răposatul Avram Iancu lăsară toată
averea sa mișcătoare și nemișcătoare pentru
înființarea Academiei [de Drept].

Nr. 216 / 1873

*Testamentul meu
A. Iancu*

2.

Câmpeni, 15 august 1852. Scrisoarea olografă a lui Avram Iancu către Simion Bărnuțiu, în limba română cu litere latine. Original: Biblioteca Academiei Române din București, Secția Manuscrise, Fond G. Barițiu, Ms. rom. 1060, p. 252-253. Publicație: G. Bogdan-Duică, *Scrisoare de la Avram Iancu (inedită)*, în „Gând românesc”, I, nr. 3-4, Cluj, 1933, p. 135-137, cu semnătura lui Iancu în facsimil. (Fig.4.)

Campeni 15 Augustu 852

Frate Barnuti !

Ambe scrisorile ti leamu primitu, daru si noi am lucratu in sensu cum se vede dein aci alaturatele 5 darabe, a seselea darabu cu X insemnatu numa deacea tilu trimetu, ca se vedi ca in revolutiune in ce tonu se faceau dispusatiunile catra Tribuni, – acestu darabu sau invertitu si pe la Locurile mai Inalte, si mio datu occasiune ami face desfatare candu eramu mai intinsu in cugiete, daru despre aceasta acum tacu, fiinduca mane sosescu catanele pentru ca omeni nu vreu se se scrie Fiscu de proprietariu a mosiiloru lor – adi mane seva alege si aceasta.

Vei audi ca nu mamu infaciosatu inaintea Imperatoriului, daru nu multu te vei mira, deoarece vei socoti ca vreu se dau fapteloru mele o curgere catu seva pute mai naturala.

Am intielessu ca Imperatoriulu seva invoi ca la Tomna se ne infiintiamu Accademia.

Romani munteni trimissera o Deputatiune inaintea Imperatoriului statore dein trei surori sub manuducerea lui Balintu ca se intimpine pe Imperatoriulu numa curundu dupace va porni dein Secarambu, si se se arete ca Romani abia asteapta ca se vada pe Imperatoriulu in loculu cellu necalcatu de Dusmanu. Iutiala cu care au venit Imperatoriulu dein Secarambu la Campeni este de mare insemnătate, daru esirea Imperatoriului dein Campeni de si mai de mare.

Cu venirea Imperatoriului la Clusiu, Romani munteni se luptara cu Unguri ca care se fie mai aproape de Imperatu, si de vomu socoti ca colpozse de a Magnatiloru picara, ba uni magnati cazura de pe cai deosu - Romani remasera invingatori.

Nu putina luare de seama merita trecerea Romaniloru munteni prin mislocu Clusului, care sta deintron siru frumosu de calareti munteni si in

Câmpeni 15 August 852

Frate Bărnuțiu !

Ambe scrisorile ți le-am primit, dar și noi am lucrat în sensul cum se vede din aci alăturatele 5 dăraabe [bucăți], a[l] șaselea dărab cu X însemnat numa[i] de aceea ți-l trimet, ca să vezi că în revoluțiune în ce ton se făceau dispusațiunile [dispozițiile, ordinele] către Tribuni. Acest dărab sau invertit și pe la Locurile mai Înalte [...], și mi-o dat ocasiune a-mi face desfătare când eram mai întins în cugete [cugetător, gânditor, căzut pe gânduri], dar despre aceasta acum tac, fiindcă mâ[i]ne sosesc cătanele pentru ca omeni [oamenii] nu vreu să se scrie Fiscu de proprietar a[l] moșiilor lor. Azi-mâne se va alege și aceasta.

Vei auzi că nu m-am înfățioșat [înfățișat] înaintea Imperatoriului, dar nu mult te vei mira, deoarece vei socoti că vreu să dau faptelor mele o curgere cât se va pute mai naturală.

Am înțieles că Imperatoriul [Împăratul] se va invoi ca la Tómnă să ne înființăm Academia.

Români[i] munteni trimiseră o Deputațiune înaintea Imperatoriului stătătóre [constând] din trei surori, sub manuducerea [conducerea] lui Balint, ca să întâmpine pe Imperatoriul numa[i] curând după ce va porni din Săcărâmb, și să se arete că Români[i] abia așteaptă ca să vadă pe Imperatoriul în locul cel necălcăt de Dușman. Iuțeala cu care au venit Imperatoriul din Săcărâmb la Câmpeni este de mare însemnătate, dar [i]eșirea Imperatoriului din Câmpeni e și mai de mare.

Cu venirea Imperatoriului la Clușiu [Cluj], Români[i] munteni se luptară cu Unguri[i] ca care să fie mai aproape de Împăratul, și de vom socoti ca colpozse [calpage, pălării] de a[le] Magnaților picară, ba uni[i] magnați căzură de pe cai deos [jos] – Români[i] rămăseră învingători.

fruntea lor se ducea un vellu de giele care cuprindea în sine steagu Imperatului, a cassei Domnitore și a Natiunei romane, assa mergandu prin mislocu Clusiului. Lumea se luase după ei, iar în cea die dein Somesiu Falva pornira spre a intimpina pe Împăratu, și unu deintre ei cu vellulu cellu de giele se asedia langa mormantu lui Baternai care se vede dein drumu Iierei, acestu calaretu dupace desfasura vellulu remansa sub o porta, fiindu ca steagu Natiunei se cuprindea în vellu, și aripile se slobodia în deosu, iar dupa ce trecu suita Imperateasca se dusa și si cuprinsa locul între cealalti calareti.

Togma candu esi Imperatulu dein Clusiu esira și Romani din Clusiu cu cuvintele „Se traeasca Imperatu Romaniloru Francisc Josephu” și bubuia tunurile, care se totu audia pana sosire la Lona.

De va interesseadia processu Munteniloru cu Aerariu pentru repunerea în drepturile celle mai dinainte și în libertatiile de acestu dreptu legate, cu care au traitu omenii în proprietatiile lor, ve scriu ca comissiunea au esitu, daru fiinduca era se curga în limba nemtiasca sau intreruptu, acum daru tiintamu se capatamu comissiune se curga în limba romaneasca fiinduca pofteste natura processului, cei dreptu Români munteni esi perdura drepturile numa dupa ce incepura a scrie în limba ungureasca, și în altele, asta o scie totu romanu munteanu.

Imperatoriulu la rugamintea romaniloru munteni siau mutatu planul călătoriei precum se vede dein B.

Ce seva mai alege de noi vi sa mai scrie dupa aceasta.

Fiti sanatosi.

Ianculu

Nu puțină luare de seamă merită trecerea Românilor munteni prin mișlocul [mijlocul] Clușului, care [con]sta dintr-un șir frumos de călăreți munteni și în fruntea lor se ducea un vâl de giele [jele, jale], care cuprindea în sine steagul Împăratului, a[l] Casei Domnitore și a[l] Națiunei române, așa mergând prin mișlocul Clușului. Lumea se luase după ei, iar în cea die [zi] din Someș Falva [Someșeni] porniră spre a întâmpina pe Împăratul, și unul dintre ei cu vâlul cel de giele se așeză lângă mormântul lui Baternai, care se vede din drumul Ierei [care vine de la Iara]. Acest călăreț, după ce desfășură vâlul, rămase sub o poartă, fiindcă steagul Națiunei se cuprindea și în vâl, și aripile se slobozea[u] în deos [jos], iar după ce trecu suita Împărătească se dusă și-și cuprinsă locul între ceilalți călăreți.

Togma[i] când [i]eși Împăratul din Clușiu, [i]eșiră și Români[i] din Clușiu cu cuvintele „Să trăească Împăratul Românilor Francisc Josephu”, și bubuia[u] tunurile, care se tot auzea până sosiră la Lona.

De vă interesează procesul Muntenilor [moșilor, românilor de la munte] cu Aerariul pentru repunerea în drepturile cele mai dinainte și în libertățile de acest drept legate, cu care au trăit omenii în proprietățile lor, vă scriu că comisiunea au [i]eșit [comisia a fost alcătuită, aprobată], dar fiindcă era să curgă [să se desfășoare] în limba nemțiască s-au întrerupt. Acum dar ținim să căpătăm comisiune să curgă în limba românească fiindcă pofteste natura procesului. Ce-i drept, Români[i] munteni își perdură drepturile numa după ce începură a scrie în limba ungurească, și în altele, asta o scie [știe] tot românul muntean.

Imperatoriul la rugămintea românilor munteni și-au mutat planul călătoriei precum se vede din B.

Ce se va mai alege de noi, vi s-a mai scrie după aceasta.

Fii sănătoși

Blasiu 3/15 Jan. 861

Blaj, 3/15 ianuarie 1861

Amice !

Amice !

Înca în 6/18 Dec. a.tr. Ve trimiseseam, pre lungu articlulu No. III (pre care că n'ati publicatu, bene ati facutu), inca și alte scrisori, împreună cu 8 f. Va. Dela Moise Noacu Sora dein Ungaria. Inse pan acuma n'am vediutu nece scrisorile mele (2, un'a de fundulu Museului, alta de unele carti ale mele), nece oblatum numitului parocu a se fi publicatu; – asia cătu venia se socotescu, că seau nu ti-au venitu a mana inca acele scrisori, seau le ai pusu de lature împreună cu No. III.

Te rogu, dara, fă-mi ori și cumu cunoscinta, ce e cu acele scrisori ? Că, de au peritu la postia, se reclamezu, că au fostu cu bani, - seau de tiau venitu a mana, poti speră publicarea lor au nu ? Că de atunci au mai sosit și alte oblate la Museu, și toti me roga, că se le publicu prein Gazeta. De unde poti vedea în ce perplexitate me aflu, vedindu că cele tramise nu se mai publica. Er' decumva almentrea nu se pote, sum bucurosu a și tramite plata pentru publicarea lor, numai se nu dica omenii, că dein lenea mea se intardie publicarea.

De No. III nu e vorba aici, că ce nu voliu a se publica ci de cele alalte scrisori. Er' No. III Ve rogu se mil retransmiteti. Remenendu cu destinta onore

Alu Dv. prea plecatu

T. Cipariu
m.p.

Încă în 6/18 decembrie anul trecut Vă trimiseseam, pre lung articolul nr. III (pre care, că nu l-ați publicat, bine ați făcut), încă și alte scrisori, împreună cu 8 florini valoare vieneză de la Moise Noacu Sora din Ungaria. Însă până acuma n-am văzut nici scrisorile mele (2, una despre „fundulu” / fondul / pământul [?] Muzeului, alta despre unele cărți ale mele), nici *oblatum*⁶¹ [al] numitului paroh a se fi publicat; – așa cât venea să socotesc, că sau nu ți-au venit *a mana* [nu ți-au căzut în mână] încă acele scrisori, sau le-ai pus de lature [deoparte] împreună cu nr. III.

Te rog, dară, fă-mi orișicum cunoștință [cunoscut], ce e cu acele scrisori? Că, de au pierit la poștă, să reclam, că au fost cu bani, - sau de ți-au venit *a mana*, putea-voi spera publicarea lor au nu? Că de atunci au mai sosit și alte *oblate* la Muzeu, și toți mă roagă, ca să le public prin Gazetă. De unde poți vedea în ce perplexitate mă aflu, văzând că cele trimise nu se mai publică. Iar de cumva alminterea nu se poate, sunt bucuros a-ți trimite plata pentru publicarea lor, numai să nu zică oamenii, că din lenea mea se întârzie publicarea.

De nr. III nu e vorba aici, căci nu voi a se publica, ci de celelalte scrisori. Iar nr. III Vă rog să mi-l retransmiteți. Rămânând cu distinsa onoare

Al Dv. preaplecat

T. Cipariu
m.p.

⁶¹ *Oblatum*, înaintat spre publicare.

4.

Blaj, 27 ianuarie 1875. Scrisoarea olografă a lui Timotei Cipariu către Simion Balint, în limba română cu litere latine. Original: Colecție privată, piesă originală inedită, fără număr de inventar; licitată la 24 noiembrie 2023, în Licităția #523/2023, preț de pornire: 150 euro, adjudecat: 175 euro. Sursa foto: https://www.artmark.ro/ro/licitatie/colectia-unui-bibliotecar-licitatie-de-carte-rara-harti-vechi-manuscrite-si-fotografie-de-epoca-partea-a-ii-a-5232023/lot_/scrisoare-trimisa-de-timotei-cipariu-catre-simion-balint-blaj-27-ianuarie-1875-ro-85810?srltid=AfmBOoqTYumh9U_VxSiVLUyui6FBBahQIsclTt3nUqKEKtJG65BCBT3nB, accesat la 26 octombrie 2024. (Fig.6-7.)

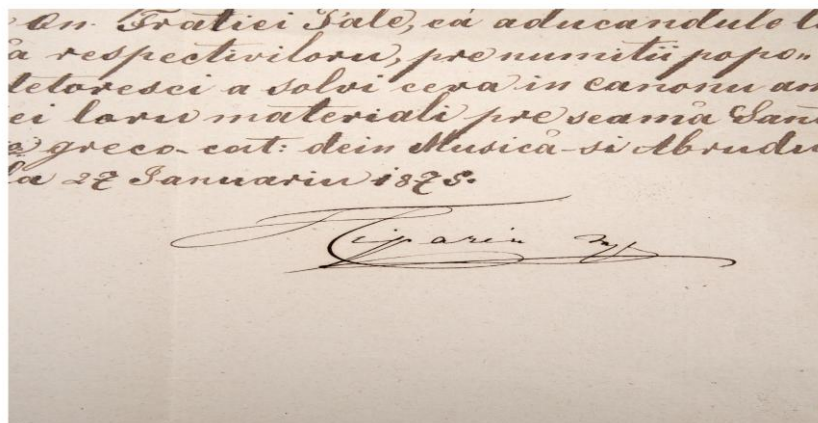
Jui. 14 1875.
 dispoziție

Prea Onorate în Christos Frate!

Dispensiunile dela piederile gradului alu Clătoran
 pe se semia poporeniloru Norga Nicolau si Sanoage
 Mară ambu jini gr cat din Musica; si et alu Clă
 de sange pe se semia poporeniloru Bosiu Almasanu
 juno gr. or si Anna Cobosi gr cat ambu de in l
 brudu, cerute de Prea în Fratia sa; pe lony
 recluderea documentelor si sistemile aci sub
 si ff ataturate strapunendu si de de una data se
 comite Prea în Fratii Tale, ca aducandulo la
 cunoștința respectiviloru, pe numitu popo
 reni se i indotoseci a voloi ce pa in canonu am
 curatu stasei lor material pe seama Sante
 loru Biserice greco cat din Musica si clbrudu.
 Plasiu la 27 Ianuarie 1875.

Cipariu

Prea în Fratii Tale Simionu Balint Protopopu
 gr cat alu Bistrii. S. Rosia-montana.

Nrii 14-15 – 1875.
dispens.

Prea Onorate in Christosu Frate!

Dispensatiunile dela piedecile gradului alu 6^{lea} de sange pre semă poporenilor Horga Nicolau si Fonoage Maria ambii juni gr. cat. din Musica; si er alu alu 6^{lea} de sange pre semă poporenilor Iosifu Almasianu june gr. or. si Anna Cobori gr. cat. ambii dein Abrudu, cerute de Prea On. Fratia Ta; pre lenga reacluderea documentelor susternute aci sub °° si °/° alaturate, strapunendu-Ti-se de una data se comite Prea On. Fratiei Tale, ca aducandule la cunoscentia respectivilor, pre numitii poporeni se-i indatoresci a solvi ceva in canonu amesuratu starei lor material pre seamă Santelor Baserice greco cat. din Musica si Abrudu.

Blasiu la 27 Ianuariu 1875.

T. Cipariu m.p.

Prea On. Fratiei Tale *Simionu Balinth*
Protopopu gr. cat. alu Bistrei.

La *Rosia montana*.
Col. p.M.

Numerii [numerele] 14-15 / 1875.
dispense

Prea Onorate în Christos Frate!

Dispensațiunile [dispensele] de la piedecile gradului al 6^{lea} de sânge pre seama poporenilor Horga Nicolau și Fonoage Maria, ambii juni [tinere] greco-catolici din Mușca⁶²; și iar [ca și] al 6^{lea} de sânge pre seama poporenilor Iosif Almășanu, june greco-ortodox, și Ana Cobori, greco-catolică, ambii din Abrud, cerute de Prea Onorată Frăția Ta, pe lângă reacluderea [anexarea] documentelor subșternute [prezentate] aci sub °° și °/° alăturate, străpunându-Ți-se de una dată [punându-ți-se înainte deodată, amândouă], se comite [însărcinează] Prea Onorat Frăției Tale, ca aducându-le la cunoștința respectivilor, pre numiții poporeni să-i îndatorezi a solvi [plăti] ceva în canonul amesurat [potrivit] stării lor materiale pre seama Sfințelor Biserici greco-catolice din Mușca și Abrud.

Blaj, la 27 ianuariu 1875.

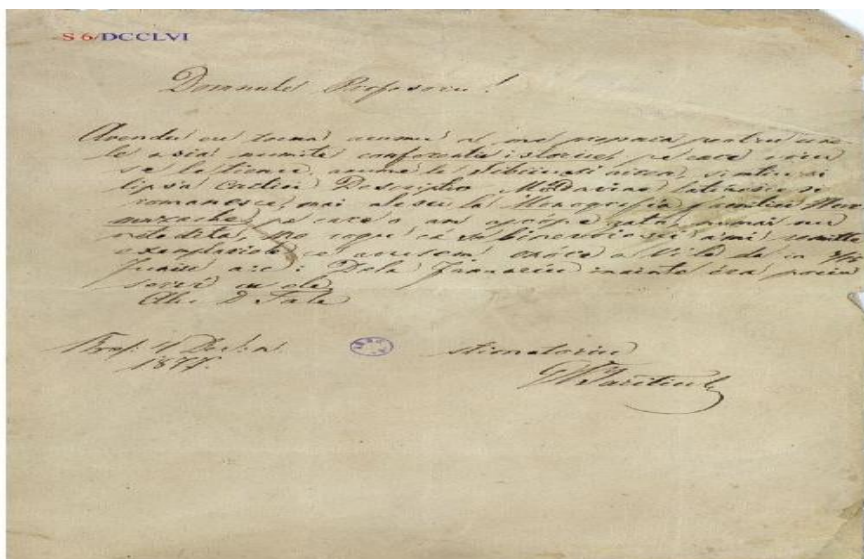
T. Cipariu m.p.

Prea Onorat Frăției Tale *Simion Balint*,
Protopop greco-catolic al Bistrei.
La *Rosia montana*.
Col. p.M.

⁶² Mușca, sat aproape de Lupșa, jud. Alba, în Munții Apuseni.

5.

Braşov, 4 decembrie 1877. Epistola lui George Bariţiu către un profesor, în limba română cu litere latine. Original: Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, nr. S6/DCCLVI, 1 filă recto; foto accesată online la 26.10.2024. (Fig.8.)

Domnule Profesor!

Avendu eu tocma acum a me preparia pentru unele asia numite *conferentie istorice*, pe care vréu se le tienu, anume la Sibiiu si aicea, simtia si lipsa Cartiei *Descriptio Moldaviae* latinesce si romanesc, mai alesu la *Monografia familiei Hurmuzache*, pe care o am aproape gata, numai nu netedita, me rogu ca se binevoiesci a'mi remitte exemplarele ce avusesem onóré a Vi le da in 3/15 Juniu a.c.: Dela Januariu inainte éra prinsever [?] cu ele.

Alu D-Tale stimatoriu

Bras., 4 Decemb. 1877

G. Bariţiu

Domnule Profesor!

Având eu tocmai acum a mă prepara [pregăti] pentru unele așa- numite *conferințe istorice*, pe care vreau să le țin, anume la Sibiiu și aicea, simțea[m] și lipsa Cărții *Descriptio Moldaviae*, [în] latinește și românește, mai ales la *Monografia familiei Hurmuzache*, pe care o am aproape gata, numai nu netezită [corectată], mă rog ca să binevoiești a-mi remite [trimite] exemplarele ce avusesem onoarea a Vi le da în 3/15 iuniu anul curent: Dela Januariu inainte éra prinsever [eram prins] cu ele.

Al Dumitale stimător

Braşov, 4 decembrie 1877

G. Bariţiu